

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

NÂBÎ'NİN HAYRİYYE'Sİ İLE SÜNBLZÂDE VEHBÎ'NİN LUTFİYYE'SİNDE
İDEALİZE EDİLEN İNSAN TİPİNİN MUKAYESESİ

YÜKSEK LİSANS

Çağrı ÖZDENER

MAYIS-2025
GÜMÜŞHANE

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

NÂBÎ'NİN HAYRİYYE'Sİ İLE SÜNBLZÂDE VEHBÎ'NİN LUTFİYYE'SİNDE
İDEALİZE EDİLEN İNSAN TİPİNİN MUKAYESESİ

COMPARISON OF THE IDEALIZED HUMAN TYPE IN NABÎ'S HAYRİYYE
AND SÜNBLZÂDE VEHBÎ'S LUTFİYYE

YÜKSEK LİSANS

Çağrı ÖZDENER

MAYIS-2025
GÜMÜŞHANE

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

NÂBÎ'NİN HAYRİYYE'Sİ İLE SÜNBÜLZÂDE VEHBÎ'NİN LUTFİYYE'SİNDE
İDEALİZE EDİLEN İNSAN TİPİNİN MUKAYESESİ

COMPARISON OF THE IDEALIZED HUMAN TYPE IN NABÎ'S *HAYRİYYE*
AND SÜNBÜLZÂDE VEHBÎ'S LUTFİYYE

YÜKSEK LİSANS

Çağrı ÖZDENER

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Selman YİĞİT

MAYIS-2025
GÜMÜŞHANE

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “**Nâbî'nin Hayriyye'si ile Sünbülzâde Vehbî'nin Lutfiyye'sinde İdealize Edilen İnsan Tipinin Mukayesesi**” isimli bu tezimin, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, alıntı yaptığım tüm çalışmaları kaynakçada belirttiğimi ve Gümüşhane Üniversitesi'nin lisanslı kullanıcısı olduğum intihal yazılım programı ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün belirlediği kıstaslara uygun olarak raporladığımı taahhüt ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

02/05/2025

.....
Çağrı ÖZDENER

TEŞEKKÜR

Tezimin hazırlanma sürecinde bana destek olan başta danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Selman YİĞİT'e, bölüm hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Musa TILFARLIOĞLU'na ve Arş. Gör. Dilek YALÇIN'a, çok kıymetli eşime, aileme ve arkadaşlarıma sonsuz şükranlar sunarım.

Çağrı ÖZDENER
GÜMÜŞHANE - 2025

ÖZET

Eski Türk edebiyatının önemli türlerinden biri olan nasihatnâmeler, uzun yıllardır pek çok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Genellikle bu eserler, tür içindeki konumları bağlamında değerlendirilmiş, ancak çeşitli yönleriyle ele alınmamaları nedeniyle elde edilen sonuçlar sınırlı kalmıştır. Türk edebiyatında nasihatnâme türünde pek çok eser kaleme alınmış ve bu eserler, insana dair ahlaki ve manevi öğütler sunarak, bireysel ve toplumsal hayatı şekillendirmeyi amaçlamıştır. Bu türün en tanınmış eserlerinden biri, Nâbî'nin 17. yüzyılda yazdığı *Hayriyye* adlı eseridir. *Hayriyye*, yalnızca dönemi içinde büyük bir ilgi görmemiş, aynı zamanda kendisinden sonraki şairler için de önemli bir örnek teşkil etmiştir. Nâbî'nin eserinden etkilenen şairlerden biri de 18. yüzyılda yaşamış olan Sünbülzâde Vehbî'dir. Vehbî, Nâbî'nin *Hayriyye* eserine nazire olarak, kendi oğluna ithafen *Lutfiyye* adlı eserini kaleme almıştır. Her iki eser de yazıldıkları dönemin toplumsal ve kültürel yapısını yansıtırken, ideal insanın sahip olması gereken nitelikleri de belirgin bir şekilde ortaya koymuştur. *Hayriyye* ve *Lutfiyye*, sadece edebi birer eser değil, aynı zamanda insan ve toplum ilişkilerini düzenlemeyi hedefleyen rehberler olarak dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, yaklaşık bir asır arayla yazılmış olan bu iki eserde idealize edilen insan tipi ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Eserlerin hem edebi özellikleri hem de içerik açısından taşıdığı değerler karşılaştırılacak, yazıldıkları dönemin insanı ile günümüz insanı arasında bir bağ kurulmaya çalışılacaktır. Ayrıca, ideal insanın sahip olması gereken özellikler, her iki eserde verilen öğütler ışığında tespit edilecektir. Bu analiz, yalnızca edebi bir inceleme sunmakla kalmayacak, aynı zamanda ahlaki ve toplumsal açıdan insanın yüceltilmesine yönelik bir anlayışın izlerini ortaya koyacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hayriyye, İdeal insan, Lutfiyye, Nâbî, Sünbülzâde Vehbî,

SUMMARY

One of the significant genres in classical Turkish literature, *nasihatnâme* (books of advice), has attracted the attention of numerous scholars over the years. Generally, these works have been analyzed in terms of their position within their genre; however, due to the lack of multidimensional evaluations, the results obtained from such studies have often been limited. In Turkish literature, many works belonging to the *nasihatnâme* genre have been written, aiming to shape individual and social life by offering moral and spiritual advice concerning human conduct. Among the most renowned examples of this genre is *Hayriyye*, written by Nâbî in the 17th century. *Hayriyye* not only garnered significant attention during its time but also served as an important model for poets who followed.

One of the poets influenced by Nâbî's work is Sünbülzâde Vehbî, who lived in the 18th century. Vehbî composed *Lutfiyye*, a work dedicated to his son, as a *nazire* (a literary emulation) of Nâbî's *Hayriyye*. Both works reflect the social and cultural dynamics of their respective periods while delineating the qualities of the ideal human in a clear and distinct manner. *Hayriyye* and *Lutfiyye* stand out not only as literary creations but also as guides aimed at regulating human relationships and societal structures.

This study focuses on the idealized human figure presented in these two works, written approximately a century apart. The literary characteristics and thematic values of the texts will be compared, and connections will be drawn between the envisioned individuals of their time and contemporary humans. Additionally, the traits deemed essential for an ideal individual will be identified based on the advice offered in both texts. This analysis seeks not only to provide a literary examination but also to uncover traces of a perspective that aims to elevate humanity both morally and socially.

Keywords: Hayriyye, İdeal human, Lutfiyye, Nâbî, Sünbülzâde Vehbî,

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	III
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI.....	IV
TEŞEKKÜR.....	V
ÖZET	VI
SUMMARY	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	X
1.GİRİŞ	1
2.İDEAL VE İNSAN	4
2.1.İdeal Nedir?.....	4
2.2.İnsan Nedir?	4
2.3.İslam’da İdeal İnsan	4
2.4.Tasavvufta İdeal İnsan	6
2.5.Düşüncülere Göre İdeal İnsan	8
3.TÜRK EDEBİYATINDA NASİHATNAME.....	15
3.1.Nabî’nin Hayatı ve Edebî Şahsiyeti	17
3.2.Nabî’nin Eserleri	19
3.3.Sünbülzâde Vehbî’nin Hayatı ve Edebî Şahsiyeti	21
3.4.Sünbülzâde Vehbî’nin Eserleri	23
4.DİVAN EDEBİYATINDA NAZİRE	25
5.NÂBÎ’NİN HAYRİYYE’Sİ İLE SÜNBUZÂDE VEHBÎ’NİN LÜTFİYYE’SİNDE İDEALİZE EDİLEN İNSAN TİPİNİN MUKAYESESİ.....	27
5.1.Dinî Nasihatler	28
5.1.1.İbadetler	28
5.1.2.Nefis, Günah, Tevbe ve Dua	30
5.1.3.Hak Yeme ve Dini Yozlaşma.....	32
5.2.Ahlaki Nasihatler	33
5.2.1.Cimrilik ve Cömertlik	33
5.2.2.Sabırlı Olma ve Şükretme	34
5.2.3.Yalan	36
5.2.4.Gıybet	37
5.2.5.Hile	39

5.3.İçtimai Nasihatler	40
5.3.1.Misafirlik ve Misafirperverlik.....	40
5.3.2.Borçlanma	42
5.3.3.Vaat Etme	45
5.3.4.İstihza ve Hiciv	47
5.3.5.İçki ve Kötü Alışkanlıklar.....	49
5.4.İlmî Nasihatler.....	52
5.4.1.Faydalı Bilgiler	52
5.4.2.Musiki İlmî	54
5.4.3.Şiir	57
6.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	60
KAYNAKÇA.....	62
ÖZGEÇMİŞ	66

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

- H. : Hayriyye
L. : Lutfiyye
b. : Beyit

1. GİRİŞ

Edebiyat, insanlık tarihinin en eski ve en güçlü ifade araçlarından biri olarak, insanın iç dünyasını, toplumsal yapıyı ve ideal yaşam biçimlerini yansıtır. İnsanlık tarihinin her döneminde yazılan edebi eserler, dönemin sosyal, dini ve kültürel yapısını anlamamıza ışık tutar. Klasik Türk edebiyatında, bireyin eğitimi ve ideal insanın tanımlanması gibi konulara geniş yer verilmiştir. Bu bağlamda nasihatnâme türü eserler, insana dair ahlaki, dini ve sosyal mesajlar taşıyan önemli bir tür olarak öne çıkar. Nasihatnâmeler, insanın kendisini ve çevresini daha iyi anlaması, toplumsal değerleri benimsemesi ve manevi olarak yücelmesi amacıyla kaleme alınmıştır.

Nasihatnâme türünün en dikkat çeken örneklerinden biri, 17. yüzyılda Nâbî tarafından yazılan *Hayriyye* eseridir. Nâbî, bu eseri ile yalnızca oğluna değil, aynı zamanda dönemin gençlerine yol gösterici olmayı hedeflemiştir. *Hayriyye*, toplumu dönüştürmeyi amaçlayan didaktik ve eleştirel bir dille yazılmıştır. Nâbî, eserde İslam ahlakını ve insani erdemleri temel alarak ideal bireyin nasıl olması gerektiğini detaylı bir şekilde anlatır. Osmanlı'nın duraklama döneminde yazılan *Hayriyye*, sadece bireysel öğütler değil, aynı zamanda toplumsal aksaklıkları eleştiren bir bakış açısı da sunar (Kalkan,2012: 5). Bu yönüyle, kendisinden sonra yazılan birçok nasihatnâmeye örnek teşkil etmiştir.

Nâbî'nin eserinden etkilenen 18. yüzyıl şairlerinden biri olan Sünbülzâde Vehbî, oğluna ithafen *Lutfiyye* adlı eserini kaleme almıştır. *Lutfiyye*, *Hayriyye*'nin nazirelerinden biri olarak kabul edilir ve benzer şekilde nasihatlerle dolu bir eserdir. Ancak *Lutfiyye*, sosyal yaşam ve mesleki bilgiler üzerine daha fazla odaklanması ile *Hayriyye*'den ayrılır (Kalkan, 2012: 10). Eser, dönemin Osmanlı toplumunun gerileme sürecindeki sosyal, kültürel ve dini yapılarına dair önemli ipuçları sunar. Vehbî, oğluna verdiği öğütleri dini, ahlaki ve toplumsal değerler çerçevesinde aktarırken, aynı zamanda dönemin toplumsal yozlaşmalarını da eleştirmiştir.

Her iki eser de ideal insanın özelliklerini tanımlarken, bireyin sadece kendisi için değil, topluma ve dine hizmet eden bir yaşam sürmesi gerektiğini vurgular. Bu eserlerde, ahlak ve dinin merkezde olduğu bir yaşam anlayışı benimsenirken, dünya ve ahiret dengesi gözetilmiş, bireyin kendini manevi ve sosyal olarak geliştirmesi hedeflenmiştir. İslam düşüncesindeki "insan-ı kâmil" anlayışı bu eserlerin temelini oluşturmuş, tasavvufun etkisiyle insanın ruhsal ve manevi yüceliği öne çıkarılmıştır.

Eserlerle ilgili daha önce çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Mehmed Kaplan “Nâbî ve Orta İnsan Tipi” adlı makalesinde Nâbî’nin oğlu Ebu’l-Hayr’a “esvatünnâs” olması gerektiğini dünya nimetleri peşinde aşırılığa kaçmamayı, kanaatkâr olmayı, itidalli davranmayı tavsiye ettiğini belirtir. Nâbî’ye göre “esvatünnâs” içine kapanık bir şekilde rahat ve sakin bir hayat sürüp onu ilgilendirmeyen hiçbir şeye karışmayarak huzurlu bir hayat yaşamaktır. Nâbî yaşadığı dönemdeki aşırılıkları ve ahlaksızlıkları gördüğü için mütevazı ve sakin bir hayat tarzını tercih etmiştir. Toplumda hiçbir şeye karışmayan tekdüze bir hayat süren ve diğerleri tarafından işe yaramayan, hiçbir gayesi olmayan insan tiplerine Nâbî gıpta etmekte ve bunları oğluna örnek göstermektedir (Kaplan, 1961:33).

Belde Aka “Nâbî’nin Orta İnsan Tipi’nin Hersekli Ârif Hikmet’teki Değişimi” adlı yüksek lisans tezinde orta insan tipinin mevcut olan toplumsal bozulmalara ses çıkarmayan, düzeni değiştirmek yerine ona uymayı tercih eden, orta halli yaşayan, namuslu, kendi halinde, hiçbir işe karışmayan kişiler olarak anlatmıştır. Bu kişilerin aydın kimseler olduğunu belirtir. Bu kişiler devletin ileri gelenleriyle münasebette bulunmayan, namusunu ve malını koruyan günlerini zevk içinde geçiren kimselerdir. Nâbî’nin oğlu için tavsiye ettiği ideal insan tipi devlet ve toplum meselelerinden uzak, gününü rahat bir şekilde geçiren, hayatın tadını çıkarmaya çalışan kendi halinde bir hayat süren insan olarak anlatılmaktadır (Aka, 2011:49).

Emine Şamlıoğlu “Nâbî’nin Hayriyye Mesnevîsinde İdeal İnsanın Özellikleri” adlı bildirisinde ideal insanın İslam dininin emrettiği gibi birisi olması gerektiği, iyi bir Müslümanın nasıl davranması gerekiyorsa o şekilde davranan, namaz vaktini geçirmeyen, abdestle kendisini temizleyen, namaza durduğu zaman dünya ile bağı koparan, oruç tutan imkânının el verdiği ölçüde hacca giden, zekât ve sadaka veren mütedeyyin bir kimse olması gerektiği belirtilmiştir (Şamlıoğlu, 2022: 34).

Ali Canip Yöntem “Tarihi Aydınlatacak Edebî Eserlerden Hayriyye ve Lutfiyye” adlı makalesinde *Hayriyye* ve *Lutfiyye’nin* batıdaki benzer eserlerle kıyaslanmasının mümkün olmadığını, her iki eserin de yüksek değerde bir manzume olmadığını belirtmektedir. Her iki manzumede de bahsedilen ahlakın bahsedildiği gibi yüksek bir ahlak olmadığını, nemelazımcı bir ahlak olduğunu anlatmaktadır (Yöntem, 1945:6).

Ekrem Bektaş ve Gökhan Alp “Sünbulzâde Vehbi’nin Lutfiyye’sine Göre Model İnsan” adlı bildiride şair, *Lutfiyye* adlı eserinde Kurân ve sünnete dayandırdığı çeşitli başlıklarla model insanın vasıflarını sıralamış kendi tecrübelerini ve görüşlerini de ekleyerek oğlu Lütfullah’ın şahsında tüm gençlere ve insanlara seslenmiştir (Bektaş ve Alp, 2018: 13).

Bahsi geçen çalışmalarda her iki eser de eleştirilmiştir. Nâbî'nin ve Sünbülzâde Vehbî'nin oğulları için verdikleri öğütler orta insan tipi, etliye sütlüye karışmayan, kaçamak bir hayat sürmeleri istenen türden nasihatler olarak değerlendirilmiştir. Her ne kadar verilen öğütler bu minvalde olsa da her iki şairin de bir baba olduğu unutulmamalı, verdikleri nasihatlerin baba refleksiyle verildiği nazarıdikkate alınmalıdır. Evlatlarının istikbalini düşündükleri için onlara tehlikelerden uzak durmaları ve kendi hayatlarına bakmaları öğütlenmiştir. Devletin üst kademesinde veya toplum içindeki bozulmalara karşı gösterecekleri aksülamellerin onların hayatlarını tehlikeye atabilecek davranışlar olduğu için daha sakin bir hayat yaşamaları istenmiştir. Söz konusu eserler bu açıdan da değerlendirilebilir.

Bu çalışmada, Nâbî'nin *Hayriyye* ve Sünbülzâde Vehbî'nin *Lutfiyye* eseri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Her iki eser, ideal insan kavramını ele alırken dinî, ahlaki, sosyal ve ilmî bakış açılarıyla değerlendirilmiş, bu unsurlar üzerinden karşılaştırmalar yapılmıştır. Eserlerin yazıldığı dönemlerin Osmanlı toplumu üzerindeki etkileri, dönemin sosyo-kültürel ve dinî yapısıyla ilişkilendirilerek analiz edilmiştir.

Araştırmada şu sorular temel alınmıştır: İdeal insan nasıl tanımlanır? Eserlerdeki öğütler hangi dinî ve ahlaki referanslara dayanır? Osmanlı'nın farklı dönemlerindeki toplumsal yapılar eserlerin içeriğini nasıl şekillendirmiştir? *Hayriyye* ve *Lutfiyye* arasındaki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir?

Sonuç olarak bu çalışma, nasihatnâmelerin sadece edebî bir tür değil, aynı zamanda toplumu şekillendiren ve bireyin manevi gelişimini destekleyen önemli bir rehber olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Nâbî ve Vehbî'nin eserleri, klasik Türk edebiyatında nasihatnâme türünün zirve noktalarından ikisi olarak ele alınacaktır.

2. İDEAL VE İNSAN

2.1. İdeal Nedir?

Sözlükte fikrî planda mevcut olup henüz dış gerçeklikte yer almayan, fakat kendi fiil ve çabalarımızla gerçekleştirmeyi hedef edindiğimiz en yüksek amaç, ülkü, mefkûre anlamına gelen ideal başka bir açıdan ise en iyiye, en güzele ve en doğruya ulaşma çabasıdır (URL-1, 2024). Bu çaba farklı disiplinlerce de benimsenmiştir.

2.2. İnsan Nedir?

Köken bakımından incelendiğinde insan Arapça “ins” kelimesinden türetilmiştir. Beşer, insan topluluğu anlamına gelen ins, daha ziyade insan türünü ifade etmekte olup bu türün erkek veya dişi her ferdine insî, enesî yahut insan denmektedir (Kutluer, 2000: 320). Tanımlardan ziyade insan kelimelerle anlatılamayacak derecede karmaşık bir varlıktır. İyiliğin ve kötülüğün kaynağı, âlemin göz bebeği, mahlukatın eşrefidir. Her disiplinin farklı ideal arayışları olduğu gibi insan da bu disiplinlerin idealize ettiği bir arayış olmuştur.

2.3. İslam’da İdeal İnsan

Sözlükte “selm” kökünden türemiş olan İslam’ın kurtuluşa ermek, teslim olmak, boyun eğmek, barış yapmak anlamına geldiği belirtilmiştir. Her ne kadar bu anlam verilmiş olsa da örfî kullanımda sadece doğru olana ve hakka uyma anlamı vardır. Çünkü yanlış olan bir şeye ve kötüye boyun eğme, teslim olma İslam’a aykırıdır ve isyan olarak kabul edilir (Sinanoğlu, 2001: 1).

İslam dini kişinin hiçbir zorlama olmadan hür iradesiyle ve arzusuyla içten bir samimiyetle yaratıcısı olan Allah’a yönelmesi, teslim olması, onun emrettiği şeyleri yapması, nehy ettiği şeylerden kaçınmasıdır (Martı, 2019: 13). Bu teslimiyet, bireyin Allah'ın iradesine boyun eğmesi ve hayatını bu çizgide düzenlemesi anlamına gelir. Allah Kur'an'da, insanın sadece onun önünde eğilmesini, tevhit inancını benimsemesini ve kibirden uzak durarak tevazu sahibi olmasını ister. Bu, insanın fitratına, yani yaratılışından gelen saf doğruluk ve iyilik özelliğine uygun bir yaşam tarzı geliştirmesiyle mümkün olur.

Yüce Allah Tin Suresi 4. ayette “Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yarattık.” diyerek insanın yaratılış itibarıyla ideal bir şekilde dünyaya geldiğini bize

bildirmektedir. Fakat insan nefis sahibi olduğu için hataya meyyal bir varlıktır. Hata yapan insan Kur'an-ı Kerim'deki ilahî uyarılara riayet ederek ve tövbeye sarılarak Allah'tan af diler.

Bu çerçevede, İslam'da ideal insan kavramı hem ruhsal hem de toplumsal boyutlarıyla ele alınabilir. Kur'an-ı Kerim ve hadislerde, insanın yaratılış amacını, sorumluluklarını ve erdemlerini açıklayan pek çok ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerde, insanın kendi benliğine, topluma ve Yaradan'a karşı sorumlulukları dengeli bir şekilde ele alınır. İdeal insan, fitratını koruyarak yanlış inanca ve davranışlara teslim olmaz. Bunun yerine, doğruyu ve hakikati benimseyen, kalbinde Allah'ın varlığını hisseden ve bu şuuru davranışlarına yansıtan bir ferttir. İdeal insan, ahlakıyla topluma örnek olurken, ilim ve hikmetle de donanımlı olmalıdır.

İslam'da ahlaki erdemler, ideal insanın özündeki en önemli özelliklerdendir. Adalet, şefkat, tevazu, sadakat, cömertlik ve sabır gibi değerler, Kur'an ve hadislerde sıklıkla vurgulanır. Hz. Peygamber'in, "Müslüman diğer Müslümanların dilinden ve elinden emin olduğu kimsedir." (URL -2, 20224) hadisi şerifinde ahlaki ilkelerin ne kadar önemli olduğuna işaret etmiştir.

Nahl Suresi 90. ayette "Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor." denmektedir. İdeal insan, sadece kendisi için değil, başkalarının iyiliği için de çalışan bir ferttir. Komşularına yardım etmek, ihtiyaç sahiplerini gözetmek, doğayı korumak ve toplumun ortak yararını gözetmek, onun temel görevlerinden biridir. " Yanı başındaki komşusu açken karnını doyuran kimse mümin değildir." (URL – 3, 2024) hadisinde belirtildiği gibi, toplumsal sorumluluk, bireysel çıkarın önüne geçer.

İslam'ın önem verdiği bir diğer konu da insanın kendi nefisini kontrol etmesi ve ahlaki bir olgunluğa erişmesidir. Bu bağlamda ideal insan, şöhret, makam, para gibi dünyevi hedeflerin ötesine geçerek, manevi bir derinlik kazanan ve hayatını anlamlı kılan değerlere odaklanır.

İnsanın kendi öz denetimini sağlaması, başkalarıyla olan ilişkilerini de müspet manada etkiler. Kibirsiz bir kalple hareket eden ideal insan hem ailesinde hem de toplumunda huzurun tesisine katkıda bulunur. İslam'ın tefekkür ve öz eleştiri vurgusu, bireyin her anını yeniden değerlendirmesine ve kendini geliştirmesine imkân tanır.

Kur'an-ı Kerim'in ilk emrinde yüce Allah "Yaratan rabbinin adıyla oku." demektedir. Bu çağrı, ilmin ve hikmetin en başta geldiğini göstermektedir. İdeal insan, sadece dini ilimlerde değil, pozitif bilimlerde de yetkinlik kazanarak hem kendi

çevresine hem de çağına ışık tutar. İlim ve aklın rehberliğini esas alan insan, bu birikimini diğer insanların hayrı için kullanır.

İnsanın ilim sahibi olmasındaki en büyük gaye onu yaratana tanınmasıdır. İlim öğrenmek insanların Allah'ı daha iyi tanımaya ve evrendeki ilahi düzeni anlamaya sağlar. Kur'an'da düşünmeye, tefekküre ve evrendeki ayetleri incelemeye davet eden birçok ayet bulunur. İdeal insan, bu çağrıya uyarak hem kendi manevi yolculuğunu zenginleştirir hem de başkalarına rehberlik eder.

2.4. Tasavvufta İdeal İnsan

Tasavvuf lügat anlamı olarak insanın Allah'ın birliğinden duymuş olduğu zevki bütün benliğinde hissederek iç âleminin derinliklerine ve diğer âlemlerin sınırlarına ulaşmak için takip ettiği bir düşünce ve amel sistemidir. Tasavvuf kelimesinin kökeni itibariyle nereden geldiği tam olarak bilinmemektedir. Ebû – Nuaym el- İsfahânî tasavvufun safa ve vefa kelimelerinin cemedilmesiyle meydana geldiğini söylemektedir. Ayrıca zâhidlerin yedikleri çöl bitkisi sufanedan yahut kendisini Kabe-i Muazzama'nın temizliğine vakfetmiş Sufe kabilesinden veya ucuz bir giysi olduğu için enaniyete sebep olmayan suftan kelimesinden türediğini söylemektedir. Abdülkerim el- Kuşeyri de köken itibariyle tasavvuf kelimesinin Arapça olduğuyla ilgili hiçbir malumata tesadüf etmediğini, bunun camid bir lakap olabileceğine kanaat getirdiğini aktarmaktadır (Öngören, 2011: 119).

Tasavvuf düşüncesinde insan, “âlem-i sağır” yani küçük evren olarak tanımlanır. Kâinat ise “insan-ı kebir”, yani insanın büyütülmüş bir modeli olarak görülür. Bu anlayış, insanı evrendeki tüm varlıkların özü ve yansıması olarak niteler. İnsan-ı kâmil, bu büyük düzenin şuurlu bir parçasıdır ve yaratıcının tüm isim ve sıfatlarını tam anlamıyla yansıtabilen tek varlıktır (Yılmaz 2000'den aktaran Ergül, 2015: 261).

Tasavvufta asıl gaye Allah'a yaklaşma ve hakikati arayış yolunda insanı merkeze almaktır. Tasavvuf felsefesinin odak noktalarından biri insan ve onun yaratılış gayesidir. Bu bağlamda, insanın manevi olgunlaşması ve mükemmellik düzeyine ulaşması, yani idealize edilen insan modeli “insan-ı kâmil” kavramıyla ifade edilir.

İnsan-ı kâmil, İslam düşüncesinde Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak yaratılmış, ilahi isim ve sıfatların en kâmil şekilde tecelli ettiği varlıktır. Bu kavram, ilk defa İbnü'l-Arabî tarafından sistematik olarak ele alınmıştır. İbnü'l-Arabî'ye göre, insan, evrenin bir özeti ve ruhudur. Büyük âlemin küçük bir modeli olan insan, varlığın tüm hakikatlerini bünyesinde barındırır. İnsan-ı kâmil, Allah'ın bütün isim ve sıfatlarını idrak edebilen tek varlık olarak, yaratılışın gayesini temsil eder (Türer, 2001: 9).

Mutasavvıflara göre, insan-ı kâmil olmasaydı Allah Teâlâ tam anlamıyla bilinemeyecek ve evrendeki ilahi sırlar açığa çıkamayacaktı. Bu bağlamda, insan-ı kâmil yalnızca bireysel bir hedef değil, tüm varlığın anlamını ve düzenini açıklayan bir kavramdır. (Türer, 2001: 10).

İnsan-ı kâmil, manevi olarak kemâl derecesine ulaşmış bir şahsiyettir. Bu özellikler, şu şekilde sıralanabilir.

1. İlahi İsim ve Sıfatların Tecellisi; insan-ı kâmil, Allah'ın bütün isim ve sıfatlarının tecelli ettiği bir ayna gibidir. Ancak insanda var olan benlik, kendisindeki değerini bilmesini, aslını yakalamasını yani aynanın görevini yerine getirmesini engellemektedir. (Gürsoy 2006'dan aktaran Durak, 2010: 110).

2. Varlığın Gayesi; mutasavvıflar, insanın evrenin yaratılış sebebi olduğunu belirtir. Kudsi bir hadiste ifade edilen, “Sen olmasaydın, âlemleri yaratmazdım” sözleri, insan-ı kâmilin bu merkezi konumunu açıkça ortaya koyar. (Yılmaz, 2007: 197)

3. Halifetullah, insan-ı kâmil, Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi, yani halifesidir. Bu nedenle onun her davranışı, ilahi düzenle uyum içindedir.

Tasavvufta insan-ı kâmil mertebesine ulaşmak, bireyin bir dizi manevi eğitim ve terbiyeden geçmesini gerektirir. Bu süreç, “seyr u sülûk” olarak adlandırılır ve ruhun kat ettiği aşamaları ifade eder. Tasavvuf düşüncesinde insan-ı kâmil, yalnızca bireysel olgunlaşmayı değil, evrenin anlamını kavrayabilmeyi de içerir. İnsan-ı kâmil, varlık düzenindeki en yüksek mertebedir ve bu mertebeye ulaşmak, bireyin zahirî ve batını özelliklerini geliştirmesiyle mümkündür. Tasavvufta insanın manevi yolculuğu, ruhun çeşitli safhalardan geçerek aslına rücu etmesini içerir. Bu mertebeler, “Nefs-i Emmâre, Nefs-i Levvâme, Nefs-i Mülhime, Nefs-i Mutmainne, Nefs-i Râdiye, Nefs-i Mardıyye, Nefs-i Kâmile” genellikle nefisle ilişkili olarak açıklanır (Türer, 2001: 13).

İnsan bu mertebeleri geçtiği zaman manevi derecesi yükselmeye başlar. Nefsini terbiye altına alır ve insan-ı kâmil makamına ulaşmaya başlar. Tasavvuf, insanı rehbersiz bir şekilde bu yolda bırakmaz; mürşit ve mürit ilişkisi bu noktada kritik bir rol oynar. İnsan bu yolda yalnız yürüyemez, mürşidinden aldığı ilmi ve terbiyeyi hayatına tatbik eder.

Tasavvufta Hz. Muhammed (s.a.v.), insan-ı kâmilin en yüce örneği olarak kabul edilir. O, Hakikat-i Muhammediyye'nin somutlaşmış hâlidir (Vural,2017: 246). Hz. Muhammed, ilk yaratılan nurdur ve tüm peygamberler ile veliler, onun manevi varlığından istifade etmiştir. Hepsi insan-ı kâmil olmasına rağmen Allah Teala'nın bütün sıfatları onlarda kemal seviyesinde bulunmamaktadır (Ergül, 2015: 269). Bu

sıfatların hepsi “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. (Enbiya – 107)” ayetikerimesinin muhatabı Hz. Muhammed (s.a.v.)’de bulunur.

Sonuç olarak tasavvufta insan-ı kâmil anlayışı, insanın Allah’ın yarattığı en değerli varlık olması nedeniyle hem dünyevi hem de uhrevi yüксеklığe ulaşmasını hedefler. Bu yolda bireyin ahlakını ve manevi yönünü geliştirmesi, nefis terbiyesiyle başlar ve ilahî ahlâkı benimsemesiyle olgunlaşır. İnsan-ı kâmil olma süreci, bireyin yalnızca kendi varoluşunu değil, aynı zamanda toplumu ve evreni kuşatan bir anlam arayışı içinde gerçekleşir. Bu anlayış, insanın yaratılışındaki ilahî hikmeti fark etmesini, kendisini Allah’ın bir tecellisi olarak görmesini sağlar. Tasavvuf yoluyla insan, ilahî sıfatları hayatına yansıtmayı öğrenir; bu süreçte sabır, tevazu, şükür ve sevgi gibi erdemler bireyin rehberi olur. İnsan-ı kâmil, yalnızca kendisi için değil, diğer insanlar ve tüm varlıklar için bir rahmet vesilesi olmayı amaçlar.

Kur’an ve sünnet ışığında şekillenen bu anlayış, insanı yaratılışın merkezine yerleştirir. Ancak bu merkezilik, egoizmi değil, sorumluluk bilincini ve tevazuyu içerir. İnsan-ı kâmil olmak, dünyevi arzuların ötesine geçerek, Allah’ın rızasına ulaşmayı ve insanlık için faydalı olmayı hedefleyen bir yolculuktur. Bu yolculuk, bireyin hem kendi iç dünyasında huzura kavuşmasını hem de çevresine ışık tutmasını mümkün kılar.

Tasavvufun insan anlayışı, modern dünyanın bireysel ve toplumsal sorunlarına bir çözüm sunma potansiyeline sahiptir. İnsan-ı kâmil modeli, ahlâkî yozlaşmaya karşı bir duruş ve insanın kendini gerçekleştirme sürecinde bir rehber niteliğindedir. Bu anlayış hem bireysel hem de toplumsal anlamda insanlık için ideal bir hedef sunar.

2.5. Düşünörlere Göre İdeal İnsan

Fârâbî’nin ideal insan anlayışı, hem bireysel hem de toplumsal boyutlarda bir insan modeli sunar. Bu anlayışın temelinde, insanın varoluş amacı olarak tanımlanan mutluluğa (saadet) ulaşma hedefi bulunur. Farabi’ye göre mutluluk, insanın en yüksek hedefi olup, ahlaki erdemlerle donatılmış bireylerin bu hedefe ulaşması mümkün olur. Farabi’nin sisteminde “ideal insan” kavramı, felsefi, ahlaki ve dinî unsurları bir araya getiren büyük bir uyumu ifade eder. Ona göre ideal insan, hem akıl hem de sezgi yoluyla gerçekliğe ulaşan, özünde Tanrı’ya yaklaşan bir varlıktır. Bu birey, erdemli bir lider ya da toplumun rehberi olarak tasvir edilir. Farabi, ideal insanı "ilk başkan" (Er-Reisu'l-Evvel) kavramıyla ifade eder ve bu bireyin hem filozof hem de peygamber olması gerektiğini belirtir (Kara, 2016: 2).

Farabi’ye göre insan, “düşünen bir varlık” olarak tanımlanır ve bu tanım, onun en temel özelliğidir. Akıl, insana dış dünyayı anlamlandırma ve doğruyu yanlıştan ayırt

etme yetisi kazandırır. Ancak bu yetkinlik, bireyin sadece kendi iç dünyasında değil, toplumsal hayatta da sorumluluklar üstlenmesini gerektirir. Farabi, ideal insanı toplumsal düzene rehberlik eden, ahlaki erdemlerle donanımı tam olan bir birey olarak tanımlar. Bu birey, şehrin (medeniyetin) lideri olarak, düşünce ve ahlak arasındaki uyumu gerçekleştirir. Ahlaki erdemler, Farabi'nin ideal insan modelinde kritik bir yer tutar. Ona göre, bireyin karakter yapısı, nefsin dengesiyle ilişkilidir. İnsandaki arzuların ve duyguların akıl rehberliğinde kontrol edilmesi, bireyin hem kendi mutluluğuna hem de toplumsal faydaya ulaşmasını sağlar. Bu denge, bireyin içsel huzurunu pekiştirirken, aynı zamanda başkaları için de örnek bir model oluşturur.

Farabi'nin ideal insan anlayışı, sadece bireysel yetkinlik ve mutluluğu değil, toplumsal bütünü iyiliğini de kapsar. O, toplumu organik bir yapı olarak görür ve bireylerin erdemli olmasının, toplumsal uyumu mümkün kıldığını ifade eder. Bu uyum, evrendeki ilahi düzenle paralellik gösterir ve bireyler arasındaki dayanışmayı temel alır. Bu bağlamda, Farabi'nin ideal insan modeli hem teorik hem de pratik felsefenin birleşiminden meydana gelir ve bireyin mutluluğu kadar, toplumun da mutluluğuna hizmet eder (Aksu 2018'den aktaran Aydın, 2020: 1004).

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, insanın fiziksel ve manevi boyutları arasında uyum öngören bir ideal insan anlayışı geliştirmiştir. Bu anlayış, insanın yaratılışındaki özünü, ruhsal boyutunu ve Allah'a yaklaşma potansiyelini vurgular (Yakıt,1986: 176). Ona göre insan, bütün evrenin kendisi için yaratıldığı özel bir varlık olup Allah'ın yeryüzünde yarattığı halifesi olarak konumlandırılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de insana atfedilen bu yücelik, Mevlânâ'nın düşünce sisteminde çok önemli bir yer tutar. İdeal insan, aşk ve sevgiyle olgunlaşan, manevi yolculuğun zirvesine ulaşan ve hem kendisi hem de başkaları için rehber olan bir bireydir (Kızıler, 2005: 474).

Mevlânâ'ya göre insan, beden ve ruh arasında dengeli bir yapıya sahiptir. Ancak onun asıl özelliği ve üstünlüğü, ruhsal boyutudur. Ruh, Allah'ın insana bahşettiği ilahî bir cevherdir ve insanın gerçek değeri bu cevheri keşfedip ona uygun bir yaşam sürmesinden gelir. Beden, maddî dünyaya ait olan geçici bir yapı iken; ruh, Allah'tan gelen ve sonsuzluğu ifade eden bir özelliğe sahiptir. Bu yüzden insanı yücelten unsur, onun manevi boyutudur. Ruh, insanı Allah'a yaklaştıran, hakikati gösteren ve insanın aslını keşfetmesine yardımcı olan bir köprüdür. Mevlânâ bu noktada insanın hayvani arzularıyla ruhsal boyut arasındaki çatışmayı vurgular (Yakıt, 1986: 177).

Mevlânâ, insanın olgunlaşması ve ideal bir seviyeye ulaşması için nefis terbiyesinin şart olduğunu belirtir. Nefs, insanın alt benliğini ve maddî arzularını temsil eder. Ona göre, insan bu arzuların esiri olmadığı müddetçe gerçek anlamda bir "insan-ı

kâmil" olabilir. Bu süreçte sevgi, tevazu ve sabır gibi erdemler önemli bir yer tutar. Mevlânâ, nefsi terbiye etmenin hem bireyin iç huzurunu hem de toplumun uyumunu sağlayacağını savunur.

Yunus Emre, Anadolu'nun manevi mimarı olarak kabul edilen ve insan merkezli bir tasavvuf anlayışı ortaya koyan bir mutasavvıf ve şairdir. O, insanı kâinatın özeti ve Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak tanımlamış, şiirlerinde insanın bu yücelikteki yerini sıkça vurgulamıştır. Yunus Emre'ye göre insan, hem yaratılışındaki özün farkına varmak hem de bu özü ortaya çıkarmakla sorumlu bir varlıktır. Onun ideal insan anlayışı, sevgi, aşk, nefis terbiyesi ve toplumsal sorumluluk gibi unsurlar etrafında şekillenir (Doğan, 2013: 839).

Ona göre insan, Allah'ın yaratıcı kudretinin bir tecellisidir ve bu nedenle evrendeki en özel varlıktır. İnsanın bu özel konumu, onun yaratılış gayesini bilmesi ve bu gaye doğrultusunda hareket etmesini gerektirir. Yunus Emre, insanın "kendini bilme" ilkesine büyük bir vurgu yapar. "İlim ilim bilmektir/ İlim kendin bilmektir", "Okumaktan mana ne/ Kişi Hakkı bilmektir/ Çün okudun bilmezsin/ Ha bir kuru emektir." diyerek, insanın kendi özünü anlamadan Allah'ı anlayamayacağı elde ettiği bilginin yetersiz olduğunu ifade eder. Bu anlayış, bireyi Allah'ı tanımaya ve ilahî hakikate ulaşmaya yöneltir (Güzel, 1991: 85).

Yunus Emre'nin ideal insan anlayışının temelinde aşk ve sevgi yer alır. Ona göre, aşk insanı Allah'a yaklaştıran en önemli yoldur. Kötülüğü ortadan kaldıran ve insanı yükselten bir gücün kaynağıdır. Yunus Emre, aşkı hem bireyin ilahî hakikati anlamasında bir anahtar hem de toplumsal uyum ve barışı sağlayan bir değer olarak ele alır. "Yaratılanı severim/ Yaratandan ötürü" dizeleri onun şiirlerinde, insan sevgisinin Allah sevgisi ile birleştiği ve bu sevgiden yola çıkarak bireyin ahlaki bir örnek haline geldiği görülür (Doğan, 2013: 829).

Yunus Emre'ye göre ideal insanın yolu, nefis terbiyesinden geçer. Nefis, insanın maddi arzularını temsil eder ve bireyin manevi yolculuğunda en büyük engel olarak tanımlanır. O, nefisini kontrol altına almayı başaran bireyi, ilâhî hakikate ulaşabilecek bir kahraman olarak tasvir eder. Onun şiirlerinde, nefisle mücadele eden ve bu mücadeleyi kazanan bireyin, insan-ı kâmil'e ulaştığı anlatılır. Yunus'a göre, bu süreçte birey, sevgi, tevazu ve sabır gibi erdemlerle donanmalıdır (Güzel, 1991: 86).

Yunus Emre'nin ideal insan anlayışı, evrensel bir boyut taşır. Onun şiirlerinde, din, dil veya ırk farkı gözetmeden tüm insanlığa kucak açan bir anlayış hakimdir. Bu anlayış onun kapsayıcı ve birleştirici bir düşünür olduğunu gösterir gösterir.

İdeal insan anlayışı, felsefenin çeşitli dallarında önemli bir yere sahiptir. Sokrates, bireyin özündeki erdeme ulaşması gerektiğini savunarak bu konuda çağına damgasını vurmuştur. Ona göre bilgi, insanın hem kendisini hem de toplumu dönüştürebileceği temel araçtır. Sokrates'in "Bildiğim tek şey hiçbir şey bilmediğimdir." sözü, ideal insanın sürekli sorgulayan ve öğrenmeye açık bir birey olduğunu işaret eder. Sokrates, bireyin sorgulama ve eleştirel düşünce yoluyla erdemli bir yaşam sürebileceğine inanmıştır. Onun felsefesi, birey merkezli bir eğitim anlayışının temellerini oluşturmuş ve sonraki yüzyıllarda hem eğitim hem de yurttaşlık anlayışına büyük katkılar sağlamıştır. Günümüzde bile Sokrates'in yöntemleri, demokratik değerler ve eğitim sistemleri açısından yol gösterici bir rol oynamaktadır. Sokrates'in eğitim anlayışı, bireyin potansiyelini gerçekleştirmesine olanak tanıyan birey merkezli bir yaklaşımı savunur (Coşgun, 2015: 78). Bu anlayış, bireylerin kendi erdemlerini keşfetmelerine ve toplum içinde daha bilinçli roller üstlenmelerine olanak tanır.

Sokratik eğitim anlayışı, Sokrates'in insan doğasına ilişkin görüşlerine dayanmaktadır. Sokrates, insanın kendini tanımasını erdemli bir yaşamın ön koşulu olarak görmüştür. Eski Yunan'da Delphoi Tapınağı'nın kapısında yazılı olan "Kendini Tanı" ifadesi, onun felsefesinin temel ilkelerinden biridir (Anıl, 2006: 150). Sokrates, insan doğasının özünde iyilik barındırdığına inanır ve bu iyiliğin ortaya çıkmasının eğitimle mümkün olduğunu savunur. Ona göre, bilgi ve erdem özdeştir; bilge bir insan erdemli bir insandır. Bilgi, bireyin neyin doğru, neyin yanlış olduğunu anlamasını sağlayan bir rehberdir. Bu rehberi izleyen kişi, bile isteye kötülük yapmaz.

Sokrates'in düşüncesine göre, insan doğası iyidir ve her birey doğuştan iyi bir yapıya sahiptir. Ancak bu iyiliğin gelişmesi için bilginin aydınlatıcı gücüne ihtiyaç vardır. Eğitim, bu bağlamda, insandaki iyilik tohumlarını büyütmeyi amaçlar (Aydın, 2004). Sokrates cesareti, neyin korkulup neyin göğüslenmeye değer olduğuna dair bilgiyle ilişkilendirir. Ona göre, cesaret, bilgiden ayrı düşünülemez. Bu nedenle, bilge bir insan aynı zamanda cesur olmak zorundadır. Sokrates, tüm erdemleri bilgelik adı verilen bir temel erdeme indirgemıştır ve erdemini öğretilebilir olduğunu savunur (Versenyi, 2007: 94).

Sokrates, herkesin bilgiye ulaşabileceğine inanır. Ancak bunun ilk şartı, kişinin kendi bilgisizliğinin farkına varmasıdır. Ona göre, insanlar farklı bilgi seviyelerine ulaşabilse de, hiç kimse bilgiye tamamen kapalı değildir. İnsanlar, hayvanlar gibi tamamen içgüdüsel varlıklar olmadıkları gibi, tanrılar kadar her şeyi bilen varlıklar da değildir. Dolayısıyla, bilgiye ulaşma çabası, insan doğasının bir gereğidir. İnsanlar, bilgisizliklerinin farkında olacak kadar kavrayışlıdır ve bu farkındalık, onların bilgi

arayışına yönelmelerini sağlar. Sokrates'in bu yaklaşımı, eğitim anlayışının temelini oluşturur ve bireylerin kendi potansiyellerini gerçekleştirebilecekleri bir süreci teşvik eder.

İnsan doğasını toplumsal bir varlık olarak ele alan Platon, özellikle olgunluk dönemi diyaloglarında insanın mahiyeti, gelişimi ve amacı üzerine önemli görüşleri ileri sürmüştür. Ona göre insan, toplumsal bir hayvan olup, bu toplumsallık onun varoluşsal bir yönüdür (Kuzubaş, 2020: 55).

Platon, bilgiye ve erdeme büyük önem veren bir filozof olarak, ideler teorisine ilgi duymuştur. Maddi dünyadaki her şeyin değişime ve bozulmaya açık olduğunu gözlemleyen Platon, bu nesnelerin mutlak güzel ve değişmez olan bir biçimden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Bu değişmez biçimlerin bulunduğu âlemi "idealar âlemi" olarak tanımlar. Platon, maddi dünyanın güzelliklerinin idealar âlemindeki mutlak güzelliğin yalnızca kötü birer taklidi olduğunu belirtmiştir. Ona göre, ideal toplum düzenine ulaşamamasının temel sebebi, insanların maddi dünyanın eksik ve kusurlu güzellikleriyle yetinip idealar âlemindeki mutlak güzelliklere yönelmemeleridir.

İdealar hakkında söylenebilecek bir başka nitelik de onların "ortak özler" olmalarıdır. "İnsan dediğimizde her defasında aynı varlığa mı atıfta bulunmalıyız?" sorusuna, insan denildiğinde daima aynı varlıktan söz edilmesi gerektiğini savunan Platon, farklı pek çok yatağın ortak bir ismi paylaşmasını, onların taşıdığı ortak özleri dayandırır ve yatak, masa gibi isimlerin aslında birer tabiat veya öz anlamına geldiğini belirtir. Bu yönüyle, idealar ortak özleri temsil eden varlıklar olarak karşımıza çıkmaktadır (İlboğa, 2007:19).

Platon'un ahlak anlayışı, ideler teorisine yakından ilişkilidir. Ona göre gerçek erdem, gerçek bilgiye dayanır ve bu bilgi, ideaların bilgisiyne eşdeğerdir. İnsan ruhunun idealar dünyasına yönelmesi ve yaşamını bu dünyadaki değerlere göre şekillendirmesi gerektiğini savunur. Platon, olgunluk dönemi diyaloglarında gerçek erdem ile sıradan erdemi birbirinden ayırır. Ona göre, filozofların sahip olduğu gerçek erdem, iyinin, güzelin ve adilin kendisinin bilgisine dayalıdır. Bu bilgiyi elde eden bilge kişi, aynı zamanda erdeme de ulaşmış olur.

Platon, erdemi, içine aldığı ahlâkî değerlerin mükemmelliği ve tam anlamıyla işleyişi olarak tanımlar. Erdemsizlik ise ona göre bir eksiklik ve güçsüzlük ifadesidir. Bu doğrultuda, ruhun unsurları teorisi, Platon'un birey ve toplum hakkındaki ideal görüşlerini yansıtmaktadır. (Özkan, 2019: 11).

Platon'a göre, insanın nihai amacı ölümsüzlüğe ulaşmaktır. Ancak beden ve ölümlü ruhun istekleri, ilahi ruhun gerçek iyiyi ve güzeli görmesine ve yükselmesine

engel teşkil eder. Bu nedenle insanın görevi, ilahi ruhun görme yetisini açmasına ve onun hâkimiyetini gerçekleştirmesine yardımcı olmaktır. İnsan, dünyanın ve ona ait olan şeylerin yalnızca birer yanıltıcı gölge olduğunu anlamalıdır. Bu anlayışı gerçekleştiren ruh, ilahi âleme, iyilerin, kahramanların ve tanrısal varlıkların mutluluk dolu dünyasına geri dönecektir (Olguner, 1994: 471).

Aristoteles'e göre insan, en iyiye ulaşma arzusuna sahiptir. Bu en iyiye ulaşmak, yalnızca düşünen ve akıl eden bir ruha sahip olduğunda mümkündür. İnsan, ruhunun düşünsel kapasitesini kullanarak, erdemli bir yaşam sürebilir ve bu şekilde mutluluğa ulaşabilir. Aristoteles, insan doğasını incelerken, bireyin ahlaki yönünün en iyiye ulaşma arzusuyla doğrudan bağlantılı olduğunu vurgular. Ona göre, insan ancak toplumsal bir yaşam içinde bu hedefe ulaşabilir. Aristoteles'in düşüncesi, insanın doğasını etkileyen tüm unsurları kapsamlı bir şekilde değerlendirmeyi içerir; böylece insanın fiziksel, ruhsal, ahlaki ve politik doğası bir bütün olarak ele alınır (Akkağıt, 2022: 147).

İnsanın doğası gereği maddi bir varlık olduğu ancak bu özelliğin diğer canlılardan onu ayırmadığı belirtilir. Aristoteles, insanı madde ve form birlikteliği olarak tanımlar; burada insanın formu ruhudur. Bu ruh, insana canlılık kazandıran temel unsurdur ve ruh ile beden arasındaki ayrılmaz bütünlük, Aristoteles'in düşüncesinde önemli bir yer tutar. Ruh, bedenle birlikte var olur ve bu birliktelik insanın davranışlarına yön veren bir yapıya sahiptir. Ruhun yetileri, beslenme, büyüme, üreme, yer değiştirme, duyumsama, algılama, akletme ve düşünme gibi işlevleri içerir. Ancak bu yetilerin tümü her canlıda bulunmaz. Aristoteles, ruhsal yetilerin hiyerarşik bir yapıya sahip olduğunu belirtir: Bitkiler, beslenme ve üreme yetileriyle donatılmışken, hayvanlar buna ek olarak hareket ve duyuşsal yetilere sahiptir. İnsan ruhu ise, hem bitkisel hem de hayvansal yetilere sahip olmakla birlikte, onu diğer canlılardan ayıran düşünme yetisini de içerir (Arslan, 2017: 216).

Aristoteles, insan ruhunun düşünme yetisi sayesinde, iyi kavramıyla bağlantılı olduğunu savunur. Yaşamda kalma arzusu tüm canlıların ortak bir özelliğiysen, insan, yalnızca yaşamayı değil, aynı zamanda iyi yaşamayı da arzular. İyi yaşam, aklın varlığını gerektirir. Bu bağlamda, ruhun düşünme yetisi, iyi kavramına ulaşmak için hayati bir role sahiptir. Aristoteles, iyinin her şeyin arzuladığı bir hedef olduğunu ifade eder ve bu hedefe ulaşmanın yalnızca insana özgü olduğunu belirtir (Akkağıt, 2022: 136).

Mutluluk, Aristoteles'e göre insan yaşamının nihai amacı ve en yüksek iyisidir. İnsan için mutluluk, ruhunun akılsal etkinliğiyle gerçekleşir. Mutluluğun, bireyin kendi

kendine yeterli bir edimle elde edilebileceği ve erdemli bir yaşam sürmeyi gerektirdiği vurgulanır. Aristoteles, erdemleri iki kategoride inceler: Düşünce erdemleri ve karakter erdemleri. Bilgelik ve doğru yargılama gibi düşünce erdemleri eğitimle gelişirken, cömertlik ve ölçülülük gibi karakter erdemleri alışkanlıklarla kazanılır (Akkağıt 2022: 137). İnsan, hem akılsal hem de duygusal bir varlık olarak, eylemlerinde her iki yönünü de bir araya getirir. Erdemli bir insan, arzularını değil, düşünce yetisini rehber edinir.

Aristoteles'e göre insan, politik bir varlık olarak toplumsal bir yaşam sürer. İşbirliği yapma ve bir arada yaşama durumu sadece insana özgü değildir; arılar ve karıncalar gibi hayvanlar da bu şekilde yaşar. Ancak insan, doğası gereği konuşabilme ve iyi ile kötüyü ayırt etme yetisine sahiptir. Bu farklılık, insanı diğer canlılardan ayırır ve onun politik bir varlık olarak gelişmesini sağlar. İnsan, iyi bir yaşam sürebilmek için topluma, yasalara ve devlete ihtiyaç duyar. Aristoteles, insanın yalnızca yaşamda kalmayı değil, aynı zamanda iyi yaşamayı da hedeflediğini ve bunun ancak toplumsal bir çerçevede mümkün olduğunu ifade eder.

3. TÜRK EDEBİYATINDA NASİHATNAME

Nasihat kelimesi, sözlükte “bir şeyin saf ve halis olması, kötülük ve bozukluklardan arınmış bulunması, iyi niyetli olmak ve başkalarının iyiliğini istemek” anlamlarına gelen nush kökünden türetilmiştir. Terim olarak ise, “başkasının hatalarını ve kusurlarını düzeltmek amacıyla çaba göstermek; iyiliği teşvik etmek ve kötülüklerden sakındırmak için öğüt vermek; bir kişinin faydasına veya zararına olan konularda onu bilgilendirip yönlendirme çabası” anlamında kullanılmaktadır. Kaynaklarda nasihat, genellikle kişinin inanç, ibadet ve her türlü iyilik konusundaki dürüstlük ve samimiyetini ifade edecek şekilde daha geniş bir anlamda ele alınmaktadır. Ancak sadece sözle yapılan irşat ve uyarılar nasihat olarak adlandırılmakta, sözlü olmayan uyarılar bu kapsamda ancak istiare yoluyla değerlendirilmektedir (Çağrı, 2006: 408).

Nasihat kavramı, hadislerde de sıklıkla yer almaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.), nasihatın önemine dikkat çekmek amacıyla, “Din nasihattir.” buyurmuştur. Hz. Peygamber’in öğütleri sadece dinî içerikle sınırlı kalmamış; sosyal, kültürel ve sağlık konularını da kapsamıştır (Keleş, 2010: 189).

Kur’an-ı Kerim’de de nasihatten söz edilmektedir. Lokman Suresi’nin 13-19. âyetlerinde, Hz. Lokman’ın (a.s.) oğluna verdiği sekiz öğüt zikredilmiştir. Bu nasihatlerin ilki tevhîd inancıyla ilgiliyken, diğerleri din, ahlak ve kişilik konularına yöneliktir. Nahl Sûresi 90. âyette ise “Şüphesiz Allah adaleti, iyiliği ve akrabaya yardım etmeyi emreder. Çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı yasaklar. Düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.” meâlindeki ifadeyle nasihatın, iyiliğe yöneltme ve kötülüklerden sakındırma amacı taşıdığı belirtilmiştir. Ayrıca bu âyetle öğütlerin düşünülerek uygulanmasının önemi vurgulanmıştır (Dilek, 2016: 19).

İslam âlimlerine göre nasihat, farz-ı kifâye olarak kabul edilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.), bir Müslümanın diğer bir Müslüman üzerindeki haklarından birinin de ona nasihatte bulunmak olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, bir kişi nasihat talebinde bulunduğu anda, bu isteğin karşılanması gerektiğini ifade etmiştir. İslam âlimleri, nasihatın etkili olabilmesi için belli usul ve adaba riayet edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Örneğin, nasihatın gizli yapılması, kabule açık kişilere yöneltilmesi gerektiği üzerinde durmuşlardır. Kendini beğenmiş kimselerin genellikle nasihati kabul etmeye yanaşmadığı ifade edilmiştir. Doğru şekilde yapılan nasihat, insanlar arasında sevgi, saygı ve dostluğu artırır, kardeşlik bağlarını güçlendirir (Çağrı, 2006: 409).

İslâmî edebiyatta ahlaki öğütleri içeren eserlere nasihatnâme adı verilmektedir. Bu tür eserler çoğunlukla mesnevî nazım şekliyle kaleme alınmış olmakla birlikte, gazel, kaside, terci-i bend ve musammat gibi biçimlerde ya da mensur olarak yazılan örnekler de bulunmaktadır (Kalkan, 2012: 3).

Müslüman milletlerin edebiyatında nasihatnâmelerin kaynağı, Hz. Lokman'ın oğluna verdiği öğütlerle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “Din, nasihattan ibarettir.” hadis-i şerifine dayanmaktadır. Müslüman yazar ve şairler, bu ayet ve hadisin önemine binaen, nasihat içeren pek çok eser ortaya koymuşlardır. *Pendnâme* adıyla anılan bu eserler genellikle nazma çekilmiş âyetler, hadisler, hikmetli sözler, kelâm-ı kibarlar ve atasözleriyle zenginleştirilmiştir (Dilçin, 2000: 188).

Nasihatnâmeler, genellikle ahlaki ve didaktik içerik taşır. İslam toplumlarında ahlâkın teorik boyutundan ziyade, uygulamaya dönük yönleri ön planda tutulmuş; dinin emir ve yasakları, gelenekler ve törelerle şekillenen davranışlar üzerine eserler yazılmıştır. Yazarlar, bu eserlerde kendi gözlemleri, bilimsel çalışmaları ve kültürel birikimlerini aktarırken, öğütlerini âyet ve hadislere, atasözlerine ve vecizelere dayandırmışlardır. Ayrıca hikâyeler anlatılarak okuyucunun bu hikâyelerden ders çıkarması teşvik edilmiştir. Çoğunlukla toplumsal çözülme dönemlerinde yazılan nasihatnâmeler, bozulma emareleri gösteren alanlara dair çözüm önerileri sunan öğütleri barındırır. Tarihî süreçte, toplumların şartları ve anlayışlarındaki değişimler nasihatnâmelerin içeriğini de çeşitlendirmiştir. Bu eserlerde evrensel ahlâk değerleri (adalet, doğruluk, cömertlik, yardımseverlik gibi) yanı sıra, dönemlere özgü sosyal ve bireysel anlayışlar da yer almıştır. Ayrıca dinî ve tasavvufî hayatın algılanış biçimleri, görgü kurallarındaki değişimler, yöneten ve yönetilenlerin ahlâkî duruşları gibi unsurlar da bu tür eserlerde işlenmiştir (Pala, 2006: 409).

Nasihatnâme, İslâmî edebiyatta ahlâkî içerikli eserleri tanımlayan genel bir terim hâline gelmiştir. Türk Edebiyatına İran ve Arap edebiyatlarından geçen bu tür, ahlaki ve öğretici özellikler taşır. İslam toplumları, ahlâkın pratiğe dökülmesine önem verdikleri için, dinin emir ve yasaklarını ve geleneklerin belirlediği davranış kurallarını konu alan nasihatnâmelerin yazılmasına büyük çaba göstermişlerdir (Keleş, 2010: 184).

Türk Edebiyatında nasihatnâme türünün ilk örneklerine yazılı eserlerin verilmeye başlandığı dönemlerde rastlanmaktadır. Devlet adamları, tarikat liderleri, İslam bilginleri ve şair-yazarlar bu türde pek çok eser kaleme almışlardır. Bunun yanı sıra babaların oğullarına, dedelerin torunlarına, annelerin kızlarına ya da amcaların yeğenlerine öğüt vermek amacıyla yazdıkları metinler de bulunmaktadır. Bu eserlerin bazıları müstakil eserler şeklinde yazılırken, bir kısmı ise çeşitli eserlerin iç yer almıştır.

Eski Türk Edebiyatında kullanılan hemen her nazım şekliyle nasihatnâme yazıldığı görülmektedir. Bu eserler kimi zaman mesnevî tarzında müstakil, kimi zaman ise kaside, gazel ya da terci-i bend biçiminde dîvânların içinde yer bulmuştur (Çalka, 2007: 15).

Nasihatnâmelerde, İslam'ın din eğitimi kapsamında ele alınan ahlak felsefesinden ziyade, pratik yönüne ağırlık verilmiş ve yapılması ya da kaçınılması gereken hususlar doğrudan açıklanmıştır. Edebî eserlerde, okuyucuya öğütler sunulurken yalnızca Kur'an ve hadise değil, aynı zamanda mahallî ve ulusal geleneklerden, davranış kalıplarından, deyim ve atasözlerinden faydalanılmış; bu unsurlar içinden yararlı görülenler kabul edilmiştir. Nasihatnâmelerde, iyi, güzel ve faydalı olan davranışlar teşvik edilerek birer beyitle somutlaştırılmıştır. Bunun yanında, toplum için zararlı kabul edilen kötü alışkanlıklar ve davranışlar da yine öğüt niteliğinde bir cümle veya beyitle dile getirilmiştir. Bu öğütler, genellikle ayetler, hadisler, büyüklerin sözleri ya da atasözleriyle desteklenmiştir. Daha hacimli eserlerde ise, çeşitli hikâyelere yer verilmiş ve bu hikâyelerden ders çıkarmak amacıyla kıssadan hisse çıkarılmaya çalışılmıştır (Çalka, 2008). *Kutadgu Bilig* ve Nizâmü'l-Mülk'ün *Siyâsetnâme*'si bu türün en olgun eserleri arasında sayılır. İslam toplumlarında ise Attar'ın *Pendnâme*'si en tanınmış nasihatnâmelerden biridir (Pala, 2006: 409). Türk Edebiyatı'ndaki ilk nasihatnâme örneği *Kutadgu Bilig* olarak kabul edilir. Anadolu'da bu gelenek, *Risaletü'n-Nushiyye* ile başlamış ve 19. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir (Bektaş, 2020: 226).

3.1. Nabî'nin Hayatı ve Edebî Şahsiyeti

17. yüzyılın ikinci yarısında adını duyurmuş şairler arasındaki isimlerden biri olan Nâbî, özellikle edebiyatımızda "Nâbî Ekolü" olarak bilinen hikemî şiir akımının kurucusu ve en güçlü temsilcisi olarak bilinir (Mengi, 2005: 194). Hikemî şiirin divan edebiyatındaki en önemli temsilcilerinden olan Nâbî, 1642 yılında Ruha'da (günümüz Şanlıurfa) dünyaya gelmiştir. Asıl adı Yusuf olmasına rağmen, edebiyat çevrelerinde Nâbî mahlasıyla tanınmıştır (Öztürkcan, 2021: 35).

Nâbî'nin soyu konusunda farklı rivayetler mevcuttur. Bazı kaynaklar soyunu Hacı Gaffarzâde ailesine ya da Karakapıcılar sülalesine dayandırırken, Ayasofya Kütüphanesi'nde Meserret Diriöz tarafından bulunan bir belge bu konuda daha kesin bilgiler sunar. Bu belgede, Muhyi'd-dîn İbnü'l-Arabî'nin *El-Fütûhatü'l-Mekkiye* adlı eserinin zahriyesinde, Nâbî'nin Seyyid Ahmed adında ilim sahibi bir kardeşi olduğu ve kitabın Seyyid Ahmed'in yeğeni, yani Nâbî'nin oğlu Ebu'l Hayr Mehmed Efendi'ye

hibe edildiği bilgisi yer alır. Ayrıca soylarının Şeyh Ahmed Nakşibendî'ye dayandığı da anlaşılmaktadır (Diriöz, 1979'dan aktaran Aydeniz, 2012: 9).

Soylu ve ilim sahibi bir aileden gelen Nâbî'nin çocukluk ve gençlik yıllarına dair yeterli bilgi bulunmamakla birlikte, bu dönemde iyi bir eğitim aldığı ve ileri düzeyde Arapça ve Farsça öğrendiği tahmin edilmektedir. 23-24 yaşlarında Urfa'dan ayrılan Nâbî'nin, bu kararı Kâdirî tarikatına mensup Yakup Halife adlı bir şeyhin yönlendirmesiyle aldığı veya Urfa'da arzuhalcilik yaparken yeteneklerinin fark edilip İstanbul'a gitmesinin önerildiği rivayet edilmektedir. Ancak her durumda, Nâbî'nin ilim ve şöhrete olan arzusu, doğup büyüdüğü Urfa'yı terk etmesine neden olmuştur (Karahana, 1987:5).

İstanbul'da ilk başlarda istediğini bulamamış ancak kısa süre içinde Sultan IV. Mehmed'in musahibi Damad Mustafa Paşa ile tanışması, hayatında dönüm noktası olmuştur. Bu dostluk, Paşa'nın vefatına kadar (1687) sürmüş ve Nâbî'ye rahat bir yaşam sağlamıştır. Damad Mustafa Paşa, Nâbî'yi divan kâtibi olarak atamış ve bu vesileyle Nâbî, çağın önemli şairleri arasında tanınmaya başlamıştır. IV. Mehmed'in yakın çevresine dahil olduğu bu dönemde, Lehistan seferine katılmış ve Kamanıçe'nin fethi üzerine yazdığı tarih manzumelerinden biri kale kapısına işlenmiştir. Ayrıca, 1675 yılında şehzadeler için düzenlenen ihtişamlı sünnet düğününü "Sûrnâme" adlı eserinde belgelemiştir (Öztürkcan, 2021: 36).

Damad Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra da Sultan IV. Mehmed'in himayesinde kalan Nâbî, divan hâceliği görevine atanmıştır. Ancak Sultan IV. Mehmed'in tahttan indirilmesi ve II. Süleyman'ın tahta geçmesiyle Nâbî, İstanbul'da huzursuz bir döneme tanık olmuştur. Tüm hamilerini kaybettiği bu kaotik ortamda daha fazla kalamayarak hac seyahati sırasında çok beğendiği ve memleketine yakın olan Halep'e yerleşmiştir (Aydeniz, 2012: 11).

Yaklaşık çeyrek asır Halep'te kaldıktan sonra, Baltacı Mehmed Paşa'nın sadrazamlık döneminde Nâbî, 1710 yılında İstanbul'a geri dönmüştür. Bu dönüşte, İstanbul'a duyduğu özlemin yanı sıra oğullarının Osmanlı yönetim merkezinde daha iyi bir gelecek elde etmesini sağlama arzusu da etkili olmuştur. İstanbul'a döndükten sonra Baş-muhasebecilik görevine getirilen Nâbî, yaşlılık ve artan sağlık sorunları nedeniyle 10 Nisan 1712'de vefat etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun hem iç hem de dış sorunlarla mücadele ettiği, sosyal, siyasal ve ekonomik sıkıntılarının yoğun olduğu bir dönemde yetişen Nâbî'nin kişiliği, kuşkusuz bu şartlardan etkilenmiştir. Bu dönemde Osmanlı, eski siyasi, idari ve ekonomik gücünü belirgin bir şekilde kaybetmeye başlamış, özellikle Avrupa karşısında

zayıflık göstermiştir. Devletin dış politikadaki bu güç kaybı, içeride de merkezi otoritenin zayıflamasına neden olmuştur.

Nâbî'nin yaşadığı yıllarda Osmanlı'nın içinde bulunduğu ahlaki bozulma ve devlet yönetimindeki sorunlar, özellikle nasihatnâmelerde sosyal eleştiri boyutuyla gözler önüne serilmiştir. Bu eserlerde görüldüğü üzere, pek çok kurumun bozulduğu ve çürümenin tüm kadrolara yayıldığı dikkat çekmektedir. Ancak bu olumsuz tabloya rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nda sanat ve edebiyat, 16. yüzyıldan gelen parlak gelişimini sürdürmeye devam etmiştir. Türk şairleri artık İran şairlerini değil, Bâkî, Fuzûlî ve Rûhî gibi Türk edebiyatının önde gelen isimlerini örnek alarak, gazel, kaside ve mesnevi alanlarında önemli ilerlemeler kaydetmişlerdir.

17. yüzyılda yaşamış bir divan şairi olarak, Nâbî'nin de İran edebiyatından ve şairlerinden etkilenmesi doğaldır. Ancak o, İran şiirinin mistik ve duygusal yönünü benimseyen şairlerinden ziyade, düşüncenin ve akılcı felsefenin ağır bastığı bir şiir anlayışını benimseyen şairleri kendine örnek almıştır. Bu doğrultuda, Türk şiirine fikir ve hikmet anlayışını kazandıran Nâbî, önceki yüzyıllardan farklı olarak, toplumsal değişimleri şiirlerinde ele almış ve imge, hayal, mazmun gibi unsurları günlük hayattan seçmiştir.

Nâbî'nin hikmet anlayışı şu şekilde ifade edilebilir: Şair, diğer insanların görmezden geldiği veya fark edemediği hakikatleri, şairlik sezgisi ve ferasetiyle keşfederek okuyucuya aktarmakla yükümlüdür. Bu aktarım sırasında şiirine derin bir anlam yüklemiş, böylelikle eserlerini insanlara rehberlik edecek birer araç haline getirmiştir. Ancak, bunu yaparken şiir sanatının estetik değerini korumuş; söylemlerini kuru bir öğütleme diline dönüştürmemiş ve okuyucu üzerinde baskıcı bir etki yaratmamıştır (Yiğit, 2018: 8).

Toplumsal hayata yönelen, çarşı ve pazarı dolaşarak halkın diline ve günlük ifadelerine yer veren Nâbî, devlet yönetimindeki zaafı ve yozlaşmış insan tipini eleştirmekten çekinmemiştir. Geleneksel çizginin dışına çıkan Nâbî, edebî geleneğe farklı bir perspektifle yaklaşmış ve şiir diline yeni kelimeler kazandırmıştır. Sebki-Hindi akımının etkisiyle, yeni konular, anlamlandırma biçimleri ve bakış açılarıyla özgün bir şiir tarzı geliştirmiştir (Aydeniz, 2012: 12).

3.2. Nâbî'nin Eserleri

Divan

Nâbî'nin en önemli eserlerinden biri olan *Divan*, eski edebiyatın en kapsamlı eserleri arasında yer alır ve Halep Valisi Silahtar İbrahim Paşa'nın isteği üzerine

derlenmiştir. Tevhit manzumesiyle başlayan bu eser, naat, Sultan Mustafa ve Sultan Ahmed'in tahta çıkışlarını kutlayan methiyeler ve tebriknâmeler, Musâhip Mustafa Paşa'ya yazılan övgüler gibi çeşitli konuları ele almaktadır.

Divan'ın birçok nüshası bulunmaktadır. Eser, ilk kez Kahire'de (Bulak, 1257) ve İstanbul'da (1292) basılmıştır. Ancak en eski nüshası 1107 (1696) tarihli olup, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (TY, nr. 5575) kayıtlıdır. Şiir sayısı ve niteliği bakımından en kapsamlı nüsha ise Süleymaniye Kütüphanesi'nde (nr. 1118) bulunan ve 1117 (1706) yılında istinsah edilen nüshadır. Bu nüshada yirmi dokuz kaside, sekiz yüz seksen sekiz gazel, bir terkiib-i bend, beş tahmîs, yüz elli altı tarih manzumesi, on mesnevi, yüz on dört kıta, iki yüz on sekiz rubâî, altmış bir matla, yetmiş dört müfred, yüz seksen altı muamma ve otuz lugaz yer almaktadır.

Nâbî'nin özellikle gazel türünde oldukça başarılı olduğu kabul edilir. Gazelleri, onun şiirsel yeteneğini, derin düşünce dünyasını, geniş kültürel birikimini, üslup kusursuzluğunu ve akıcı anlatımını en iyi şekilde yansıtır. Ayrıca, Nâbî'nin düşünce ve felsefesini en açık şekilde ifade eden şiirler, divanın sonlarında yer alan kıtalar bölümünde görülmektedir. Bu kıtalarda, döneminin toplumsal olaylarına dair zarif ve üstü kapalı eleştirileri, tevekkül ve feragatin getirdiği huzuru, bozulan düzenin yarattığı rahatsızlıkları etkileyici bir üslupla dile getirdiği görülmektedir (Öztürkcan, 2021: 38).

Divançe

Türkçe divanın sonunda, "Dîvançe-i Gazeliyyât-ı Fârisî" başlığı altında bir bölüm yer alır (İstanbul, 1292). Bu bölümde, otuz üç gazel, divanın derlenme yılına işaret eden (1122/1710) iki tarih manzumesi ve aralarında Hâfız-ı Şîrâzî, Molla Câmî, Feyzî-i Hindî gibi İran şairlerine yazılmış yirmi tahmîsin bulunduğu bir içerik sunulmaktadır.

Hayriyye

Nâbî'nin Halep'te oğlu Ebülhayr Mehmed için kaleme aldığı bu eser, "Hayr-nâme" olarak da anılmaktadır. Pendname türündeki bu eserde, Nâbî oğluna, toplum içinde mutlu ve huzurlu bir birey olabilmesi için yapması gerekenleri öğütlemektedir.

Tercüme-i Hadîs-i Erbaîn

Abdurrahman-ı Câmî'nin aynı isimli eserinden yapılan bir manzum çeviri niteliğindedir. Bu eserde hadisler, her biri bir kıta halinde, sade bir üslupla ve serbest bir tarzda tercüme edilmiştir.

Hayrâbâd

İranlı şair Ferîdüddin-i Attar'ın *İlâhinâme* adlı eserinde yer alan *Hikâyet-i Fahrüddin-i Gürgâni* ve *Gulam-ı Sultan* başlıklı hikâyesinin genişletilmiş ve anlamına sadık bir tercümesidir. Ancak, Nâbî esere pek çok ekleme yaparak onu manzum bir

macera romanına dönüştürmüştür.

Surnâme

Tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan eser (TY, nr. 1774), IV. Mehmed'in emriyle şehzadeler Mustafa ve Ahmed'in sünnet töreni vesilesiyle 1086 (1675) yılında mesnevi biçiminde yazılmış ve 587 beyitten oluşmaktadır.

Tuhfetü'l-Haremeyn

Nâbî'nin 1089 (1678-79) yılında gerçekleştirdiği hac yolculuğundan beş yıl sonra kaleme aldığı bu eser, XVII. yüzyılın süslü nesir türüne güzel bir örnek teşkil etmektedir (İstanbul, 1265). Şair, bu kitabında hac yolculuğunu detaylı bir şekilde anlatırken Türkçe, Farsça ve Arapça şiirlere de yer vermiştir.

Münşeât

Şairin mektuplarını içeren bu eser, Şehid Ali Paşa'nın tezkirecisi Abdürrahim Çelebi tarafından, Ali Paşa'nın emri üzerine derlenmiştir. Eserin başlangıcında Nâbî, bir konuyu on beş farklı şekilde anlatarak süslü nesir türünün bir örneğini sunmuştur. Kitapta, Nâbî'nin Râmi Paşa, Silâhdar İbrahim Paşa ve Amcazâde Hüseyin Paşa gibi önemli şahsiyetlere yazdığı mektuplar yer almaktadır. Türkiye'deki kütüphanelerde yaklaşık altmış nüshası bulunan eserin, Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Esad Efendi, nr. 3324) bulunan nüshası müellif hattı olarak kayıtlıdır.

Fetihnâme-i Kamanîçe

IV. Mehmed'in Lehistan seferi sırasında hem manzum hem de mensur olarak kaleme alınmış bir eserdir. 1083'te (1672) fethedilen kaleye IV. Mehmed ile birlikte giden Nâbî, Musâhip Mustafa Paşa'nın talebi üzerine bu eseri yazmıştır.

Zeyl-i Siyer-i Veysî

Veysî'nin yarım bıraktığı eseri tamamlamak amacıyla kaleme alınmıştır. Nâbî, Veysî'nin *Dürretü't-tâc* adlı siyerine iki zeyil eklemiştir. İlk zeyilde Bedir Gazvesi'nden *Benî Kaynukâ' Gazvesi*'ne kadar olan olayları, ikinci zeyilde ise *Kaynukâ' Gazvesi*'nden Mekke'nin fethine (8/630) kadar gerçekleşen hadiseleri anlatmıştır.

3.3. Sünbülzâde Vehbî'nin Hayatı ve Edebî Şahsiyeti

18. yüzyıl divan şairlerinden Sünbülzâde Vehbî, 1718 yılında Maraş'ta doğmuştur. Asıl adı Mehmed bin Râşid bin Mehmed olan Vehbî, o dönemde Osmanlı'nın bir sancağı olan Maraş'ta "Sünbülzâdeler" lakabıyla tanınan, hem ilmiyle hem de şairlik yönüyle öne çıkan köklü bir aileye mensuptur (Yenikale, 2011: 19). Dedesi Mehmed Efendi, Maraş'ın tanınmış müftülerindendir ve ünlü fıkıh eserlerinden

Eşbâh-ı Nezâir'in ilk bölümünü *Tevkîu'l-âle fi-şerhü'l-Eşbâh* adıyla şerh etmiştir. Ayrıca *Nûrî'l-ayn* ve *Kitâbü't-tenzihât* isimli iki fıkıh eseri daha bulunmaktadır. Babası Râşid Efendi ise Vehbî'nin doğduğu yıl, III. Ahmed'in yakın ilgisini gören ve dönemin önde gelen isimlerinden Seyyid Vehbî'nin yanında görev yapıyordu. Seyyid Vehbî'nin isteği üzerine şaire "Vehbî" adı verilmiş, bu isim mahlas olarak divan'ında da kullanılmıştır (Beyzadeoğlu, 1994: 14).

Sünbülzâde Vehbî'nin çocukluk ve gençlik yıllarına dair bilgiler sınırlıdır. Ancak Divan'ındaki tarih düşülen şiirlerden onun, çocukluk yıllarını Maraş'ta geçirdiği ve burada babasından ve dönemin âlimlerinden eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Eğitimini ilerletmek ve devlet olanaklarından faydalanmak amacıyla asıl ün kazandığı İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da devrin önemli isimlerine kasideler ve tarih manzumeleri sunarak kendisini tanıtmış, bu sayede onlarla dostluklar kurmayı başarmıştır. Bu ilişkiler, Vehbî'ye Rumeli ve Anadolu'nun farklı bölgelerinde kadılık görevlerinde bulunma fırsatı sağlamıştır (Yenikale, 2011: 20). Şemsettin Sâmî, Vehbî'nin mesleki kariyerini şu sözlerle özetlemiştir: "Târîk-i tadrise sülûk ederek Rumeli ve Anadolu'da kadılık etmiş, hâcegânlık silsilesine girerek İran'a sefir olmuş, ardından tekrar kadılığa dönmüştür" (Kara, 2015: 2).

Rumeli kaleminde görev yaparken kadılık mesleğine geçen Vehbî'nin arkadaşı şair Sürûrî'nin *Hezeliyyât* adlı hiciv eserinde, Yaş ve Bükreş bölgelerinde on yedi yıl boyunca kadılık yaptığı, ayrıca Eflâk, Boğdan ve Siroz'da bulunduğu belirtilmiştir. III. Mustafa döneminde başarılı görevleri sayesinde hâcegânlık rütbesine terfi eden Vehbî, bu terfiyi kutlamak için III. Mustafa'ya elli iki beyitlik bir kaside sunmuştur. Hâcegânlık görevini yedi yıl başarıyla sürdüren Vehbî, I. Abdülhamit döneminde de itibar görmüştür. Bu dönemde, Farsçaya olan hâkimiyeti nedeniyle İran hükümdarı Kerim Han ile Bağdat Valisi Ömer Paşa arasındaki anlaşmazlığı yerinde incelemek üzere İran'a sefir olarak gönderilmiştir (Beyzadeoğlu, 1994: 12).

III. Selim döneminde Vehbî, yazdığı kasideler ve 1791'de tamamlayarak sunduğu Divan'ıyla padişahın dostluğunu kazanmıştır. III. Selim, Vehbî'ye her mevsim ve bayramlarda kişisel elbiselerinin de bulunduğu hediyeler göndermiştir. Vehbî'nin talebi üzerine önce Manisa, ardından Siroz'a kadı olarak atanmış, daha sonra Manastır'a ve çok arzuladığı Bolu'ya kadı olmuştur. Bolu'daki görevinden sonra İstanbul'a dönen Vehbî, yaşlılık döneminde zevk ve eğlenceye düşkün bir yaşam sürmüştür. Dönem şairleri, onu "gençlik dolu bir hayat yaşayan yaşlı bir bilge" olarak tanımlamıştır. Seksen yaşını aştığında nikris hastalığına yakalanan Vehbî, tedavi görmesine rağmen iyileşememiş ve 29 Nisan 1808'de vefat ederek Edirnekapı dışında defnedilmiştir

(Beyzadeoğlu, 1994: 14).

XVIII. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin askerî, siyasi ve ekonomik alanlarda belirgin bir gerileme dönemi yaşadığı bir zaman dilimi olmuştur. Ancak bu durum, kültür ve edebiyat hayatını olumsuz etkilememiştir. Dönemin başında III. Ahmed, sonunda ise III. Selim gibi padişahların sanatkârlara hak ettikleri değeri vermesi ve onlara destek sağlaması sayesinde, edebiyat bir önceki yüzyıldaki gibi yenilenecek gelişimini sürdürmüş ve olgunlaşmıştır. Sünbülzâde Vehbî, bu ortamda yetişen en önemli divan şairlerinden biridir. III. Selim başta olmak üzere birçok padişaha, sadrazama ve şeyhülislâma kasideler sunarak devletle olan beklentilerini dile getirmiştir (Kara, 2015:7).

Vehbî, Arapça ve Farsçaya olan yetkinliğiyle dikkat çeker. Arapçadaki bilgisini *Nuhbe* adlı manzum sözlüğüyle, Farsçadaki hâkimiyetini ise *Tuhfe* adlı eserinde göstermiştir. Şairin, şekil ve klasik estetiğe verdiği önem eserlerinde belirgin bir şekilde görülür. Açık, yalın ve sağlam bir anlatımı bulunan Vehbî'nin şiirleri teknik ve biçim açısından güçlüdür. Ancak Nedîm, Sâbit, Bâkî ve Nâbî gibi şairlerin mazmunlarını tekrar etmesi nedeniyle özgünlük konusunda eleştirilmiştir. Şiirlerinde divan şiirine özgü anlam ve söz sanatlarına hemen her beyitte rastlanır. Eğlence ve zevke düşkün olan Vehbî, bu yönünü şiirlerine de yansıtmıştır. Aynı zamanda günlük hayatla ilgili atasözleri ve deyimlere yer vermesi, eserlerini devrin toplumsal hayatını yansıtmaya açısından önemli kılmaktadır. Bununla birlikte, Vehbî'nin şiirleri lirik duyguların eksikliği nedeniyle eleştirilmiştir. Nazımda hâkimiyetine ve kolaylıkla şiir söyleme becerisine rağmen, his, hayal ve zevk yönünden büyük bir şair niteliği taşımadığı ifade edilmiştir. Şair, bu eksikliklerini lafız sanatları ve bilgisini kullanarak telafi etmeye çalışmıştır. Birçok edebiyat eleştirmeni, onun nazirecilikten öteye geçmediğini ve daha çok mesnevi nazım biçimindeki eserleriyle tanındığını belirtmiştir (Civelek, 2000'den aktaran Aldanır 2022: 14).

3.4. Sünbülzâde Vehbî'nin Eserleri

Divan

Sünbülzâde Vehbî'nin III. Selim'e ithaf ettiği ve toplam 5732 beyitten oluşan bu eser, Türk edebiyatının en hacimli divanlarından biri olarak kabul edilir. 1253 yılında Bulak/Mısır'da basılan eserin, bilinen 21 nüshası bulunmaktadır. Şair, daha önce derlediği Divân'ını 1890 yılında Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde yeniden düzenleyerek bu dillerdeki şiir yeteneğini sergilemiştir.

Eserin ilk bölümünde, mesnevi nazım biçiminde yazılmış münâcât, na't ve

mi'raciyeden sonra III. Selim'e ithaf edilen methiye yer alır. Bunu Arapça şiirler ve Farsça Divânçe takip eder. Daha sonra sırasıyla kasâ'id, tevârih, mukattaât, gazeliyyât, rubâiyyât, müfredât, muammeyât ve elgâz bölümleri gelir. Divân'da 9 mesnevi, 52 kaside, 8 muhammes, 1 terkîb-i bend, 41 kıt'a, 2 nazım, 271 gazel, 1 müstezat ve 32 müfred bulunmaktadır. Eser, edebi sanatlar açısından zengindir ve özellikle ihâm, cinas, tevriye ve telmih sanatları ön plana çıkar (Kara, 2015: 9).

Lutfiyye

Vehbî'nin ikinci büyük eseri olan *Lutfiyye*, şairin oğlu Lütfullah'a nasihat vermek amacıyla yazdığı, 1181 beyitten oluşan bir mesnevidir. Şair, bu eserini "özet, düzenli ve faydalı bir eser" olarak tanımlamıştır. Lütfullah'a hitap ediyor gibi görünse de eserin asıl amacı, dönemin gençliğini Türk-İslam değerleri doğrultusunda eğitmektir. Yazıldığı dönemde medreselerde ve rüştiyelerde ders kitabı olarak okutulan eser, günümüzde de öğütleriyle önemini korumaktadır. Genel görüş, bu eserin Nâbî'nin *Hayriyye* adlı eserine bir nazire olduğu yönündedir. *Lutfiyye*, dönemin sosyal yaşamını, halkın günlük alışkanlıklarını ve görgü kurallarını yansıtarak Vehbî'nin gözlemlerini aktardığı önemli bir eserdir.

Tuhfe-i Vehbî

882 beyitten oluşan Farsça-Türkçe manzum bir sözlüktür ve edebiyatımızda en çok şerh edilen sözlüklerden biri olarak kabul edilir. Uzun yıllar medreselerde okutulan bu eser, Elbistanlı Hayâtî Efendi ve Lebîb Efendi tarafından şerh edilmiştir.

Nuhbe-i Vehbî

Arapça-Türkçe manzum bir sözlük niteliğinde olan bu eser, 1214/1799 yılında tamamlanmış ve III. Selim'e sunulmuştur. 1948 beyitten oluşan eser, Vehbî'nin Arapça bilgisini ve Türkçe'ye olan hâkimiyetini göstermektedir. Şair, bu eseriyle Arapça kelimeleri ezberleterek öğretmeyi amaçlamıştır.

Şevk-engîz

Vehbî'nin kadılık yaptığı dönemde kaleme aldığı, 785 beyitlik bir mesnevidir. İlk kez 1253/1837 yılında yayımlanan eser, mizahi bir üslupla yazılmıştır. Biri kadın düşkün, diğeri oğlancı iki erkeğin maceralarını anlatarak toplumsal eleştiri içerir. Eserde, Divan edebiyatının geleneksel kalıplarının dışına çıkılmıştır. Çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır.

Münşeât

Vehbî'nin düz yazılarını içeren bu eser, şairin ifadesine göre bir yangında tamamen yok olmuştur. Ancak bazı parçalar yazma mecmualar ve müntehabât kitaplarında günümüze kadar ulaşmıştır.

4. DİVAN EDEBİYATINDA NAZİRE

Divan edebiyatında önemli bir edebî gelenek olan nazirecilik, sanatçılar arasındaki etkileşimi güçlendiren, estetik anlayışı geliştiren ve edebi bir eğitim biçimi işlevi gören bir uygulamadır. Nazire, bir şairin bir başka şairin şiirine aynı vezin, kafiye ve redif düzeniyle, çoğunlukla aynı konu ekseninde yazdığı şiir olarak tanımlanır (Çandır, 2013: 479).

Nazire geleneğinin İslâm edebiyatındaki kökeni Cahiliye devrine kadar uzanmaktadır. İslâm tarihinde ilk nazire örneği, Hz. Peygamber döneminde Hassan bin Sabit'in bir şaire aynı vezin ve kafiye yazdığı şiirle verilmiştir (Yavuz, 2013: 360). Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında farklı terimlerle anılmış, Fars edebiyatında "cevab", "istikbal", "tazmin" gibi kavramlarla ifade edilmiştir (Yavuz, 2013: 361).

Türk edebiyatında nazire geleneğinin ilk örnekleri Ahmed-i Yesevî'nin şiirlerine öğrencisi Hakîm Süleyman Ata tarafından yazılan şiirlerde görülür. Anadolu sahasında bu gelenek XIII. yüzyıldan itibaren gelişerek, Yunus Emre'nin Ahmed-i Yesevî'ye yazdığı şiirlerle devam etmiştir. Daha sonrasında Ahmedî ve Nesimî gibi şairler de bu gelenekten beslenmişlerdir (Yavuz, 2013: 368).

Nazire geleneği yalnızca bir taklit çabası değil, aynı zamanda şairlerin sanat yeteneklerini geliştirme, ustalıklarını gösterme ve şairler arası rekabeti teşvik etme amacı taşımıştır. Bu doğrultuda nazire, bir bakıma edebiyat ortamı içinde bir "okul" işlevi görmüştür (Çandır, 2013: 479). Özellikle Divan edebiyatında nazire yazmak, şairin bilgi ve ifade gücünü göstermek ve hatta zaman zaman asıl metni aşmaya çalışmak gibi amaçlar da taşımıştır (Çandır, 2013: 480).

Nazire geleneği, şairlerin eserlerinin korunmasını ve sonraki kuşaklara aktarılmasını da sağlamıştır. Bu şiirler zamanla nazire mecmualarında toplanmış, XV. yüzyıldan itibaren *Mecmuatu'n-Nazâir* gibi eserlerde derlenmiştir (Yavuz, 2013: 360).

Nazire yazarken bazı temel kurallara uyulmalıdır. Şair, model aldığı şiirin vezin ve kafiyesine bağlı kalmalı, içerik ve hayal örgüsünde de paralellik kurmalıdır (Köksal, 2006'dan aktaran Çandır, 2013: 480). Ancak 16. yüzyıldan sonra zaman zaman bu kuralların esnetildiği ve farklılıkların görüldüğü de belirtilmektedir (Yavuz, 2013: 362).

Divan edebiyatında nazire yazmak, usta bir şairin şiirine saygı duruşu anlamına gelirken, aynı zamanda bir meydan okuma ve sanatsal yetkinlik gösterme anlamı da taşımıştır. Özellikle 16. ve 18. yüzyıllarda Fuzûlî, Bakî, Nâilî ve Şeyh Gâlib gibi şairlerin şiirlerine yazılan nazireler, bu geleneğin ne kadar yaygın ve etkili olduğunu

göstermektedir (Çandır, 2013: 479).

Nazirelerin toplandığı mecmualar da edebiyat tarihçiliği açısından büyük önem taşır. İlk örneklerden biri olan *Mecmuatu'n-Nazâir*, nazirelerin sistematik bir biçimde kaydedilmesine öncülük etmiştir (Yavuz, 2013: 360).

Nazirelerin yazılmasında şairin kendi kimliğini koruyarak model şiire özgün bir katkı sunması beklenir. Bu bakımdan nazirecilik, birebir kopyalama değil, mevcut bir metni yeniden yorumlama ve zenginleştirme sanatıdır (Durmuş, 2006: 455).

Nazirecilik, sadece bireysel bir estetik faaliyet değil, aynı zamanda şairler arasında bir iletişim ve yarışma zemini oluşturmuştur. Şairler bu yolla birbirleriyle sanatsal bağ kurmuş, aralarındaki dostane ya da rekabetçi ilişkileri nazireler aracılığıyla ifade etmişlerdir. Bunun sonucunda hem edebi çevre canlı tutulmuş hem de sanat ortamında bir dinamizm sağlanmıştır (Çandır, 2013: 481).

5. NÂBÎ'NİN HAYRİYYE'Sİ İLE SÜNBLZÂDE VEHBÎ'NİN LÜTFİYYE'SİNDE İDEALİZE EDİLEN İNSAN TİPİNİN MUKAYESESİ

Tarih boyunca insan ve insanın mahiyeti, düşünürlerin en çok üzerinde durduğu konular arasında yer almıştır. Gerek Doğu gerek Batı'da gelişen düşünce sistemlerinde insanı anlama çabası farklı sorularla şekillense de bu iki temel soru her düşünce sisteminde ortak olarak sorulmuştur: İnsan nedir? Ve insan kimdir?

Farklı bilim dalları ve disiplinler, insanı kendi perspektiflerinden tanımlamaya çalışmıştır. Edebiyatımızın beslendiği en büyük kaynak İslam dinidir bu cihetle edebiyatımızda insana ayrı bir değer verilmiştir. Bu önem neticesinde edebiyatımızda insanı temel alan ve ona katkı sunmayı amaçlayan pek çok eser kaleme alınmıştır.

Klasik Türk edebiyatı şairlerinin büyük bir bölümü, yaşadıkları dönemin temel bilimlerini öğrenmiş, Arapça ve Farsça eserleri asıllarından okuyabilen ve bu eserleri şerh edebilecek yetkinlikte olan kişilerdi. Bu bilgiler, onların şiirlerinde de kendini göstermiştir. Farklı toplumsal katmanlardan gelen bu şairler, dönemin sosyal meselelerine duyarsız kalmamış; ideal insanın yetişmesi için birer aydın sorumluluğuyla öğütler ve tavsiyeler sunmuşlardır.

İnsan, yalnızca biyolojik ihtiyaçları olan bir varlık değildir. Dışarıdan basit gibi görünen fiziksel yapısına rağmen, manevi özelliklerle donatılmıştır ve bu yönüyle diğer canlılardan ayrılır. Kur'an-ı Kerim'in Hicr Suresi'nin 28. ve 29. ayetlerinde ifade edildiği gibi, insan topraktan yaratılmış, Allah'ın kendisine üflediği ruhla değer kazanmıştır. Allah, ideal insanın sahip olması gereken nitelikleri peygamberler aracılığıyla insanlara iletmiştir. Kur'an-ı Kerim, insanın yaratılış amacını, hayatında uyması gereken kuralları ve huzurlu bir yaşam sürmesi için sahip olması gereken özellikleri açıklayan ayetlerle ideal insanın nasıl olması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Tasavvuf, insanın dünya ile ilişkilerini düzenlemeyi, iç dünyasını derinleştirerek Allah ile manevi bağı kuvvetlendirmeyi ve böylece kulluğa uygun hâle gelmesini amaçlar. İslam düşüncesinde "insan-ı kâmil" kavramı, ideal insanı ifade etmek için kullanılmıştır. İnsan-ı kâmil anlayışı, insanın manevi yüceliğini ve potansiyelini ortaya koyar. Bu anlayışın tam olarak kavranması, tasavvufun ve vahdet-i vücud anlayışının sistematik bir biçimde anlaşılmasını gerektirir.

Şiir, şairin duygu dünyası ve düşünce birikiminin estetik bir form kazanarak kelimelerle ifade edilmesidir. Klasik Türk şiiri, binlerce yıllık edebiyat tarihinde önemli bir yere sahiptir. Şiirin ana teması insan olup, her şiir farklı yönleriyle insana dokunur

ve onu anlatır. Klasik Türk şiir geleneğinde toplumsal sorumluluk duygusu yüksek olan şairler, şiiri bir eğitim aracı olarak kullanmışlardır. Bu şairler arasında Urfalı Nâbî ve Sünbülzâde Vehbî önemli bir yer tutar.

Edebiyatımızda nasihatnâme türünde pek çok eser yazılmıştır. Bunların en ünlülerinden biri, Nâbî'nin 17. yüzyılda yazdığı *Hayriyye*'sidir. Bu eser, Nâbî'nin kendisinden sonra gelen şairlere örnek olmuştur. Nâbî'nin etkilediği şairlerden biri de 18. yüzyılda *Hayriyye*'ye nazire olarak oğluna ithafen *Lutfiyye* adlı eseri yazan Sünbülzâde Vehbî'dir.

Nâbî'nin 1701 yılında yazdığı *Hayriyye*, 35 başlıktan oluşur. Mukaddime kısmında Allah'a ve Hz. Peygamber'e övgülerle başlayan eser, şairin yaşadıklarını ve eseri yazma nedenini anlattığı iki bölümle devam eder. *Hayriyye*'nin yazılış amacı, şairin oğlu Ebülhayr Mehmed Çelebi'nin gönül gözünü açarak daha iyi bir yaşam sürmesini sağlamaktır. Eser, aruzun "Feilâtün Feilâtün Feilün" kalıbıyla, eleştirel, mizahi ve didaktik bir dille yazılmıştır. Yedi yaşındaki oğlunun anlayabileceği şekilde sade ve yapmacılıktan uzaktır.

Vehbî'nin *Lutfiyye* adlı eseri, *Hayriyye* ile aynı vezin kalıbında yazılmış olup, oğluna verdiği öğütleri içermektedir. Sosyal yaşamla ilgili konulara daha fazla yer verilmesiyle *Hayriyye*'den ayrılır. *Lutfiyye*, Allah'a ve Hz. Peygamber'e övgülerle başlar, oğul Lütfullah'a verilen öğütlerle devam eder ve eserin yazılış tarihi ile sona erer. Bu eser, dönemin gençliğini eğitmeyi hedefleyen önemli bir nasihatnâmedir.

Bu çalışmada her iki şairin eserleri incelenmiştir. İdeal insan "Dinî, Ahlakî, İçtimai ve İlmî" olmak üzere dört ana başlık altında ve onların alt başlıklarına göre mukayese edilecektir. Konuyla alakalı verilen beyitler ve beyitlerin dil içi çevirileri Mahmut Kaplan'ın *Nâbî Hayriyye* (Kaplan, 2019) ve Süreyya Ali Beyzadeoğlu'nun *Vehbî Lutfiyye* (Beyzadeoğlu, 1994) adlı kitaplarından alınmıştır.

Hayriyye'den alınan beyitler (H.b.) şeklinde, *Lutfiyye*'den alınan beyitler (L.b.) şeklinde gösterilecektir.

Mevzubahis başlıklar şu şekilde belirlenmiştir;

5.1. Dinî Nasihatler

5.1.1. İbadetler

Farzdur itme sakın fevt-i salât

İktidârun var ise hacc u zekât (H.b.113)

“Namazı asla vaktinde kılmayı ihmal etme, çünkü bu bir farzdır. Maddi imkânın varsa haccı ve zekâtı da yerine getirmek farz olan ibadetlerdendir.”

Kıl edâsında derûnı tek ü tâz

Birinün fevtine gösterme cevâz (H.b.114)

“Namaz kılmaya özen göster ve kalbini bu konuda hızlı davranmaya alıştır. Hiçbir namazın vaktini geçirmesine asla izin verme.”

Olma güherden-keş-i fermân-ı ganî

Her ne emr itdi ise eyle anı (H.b.115)

“Allah’ın emirlerine karşı ilgisiz kalma ve yalnızca O’nun emrettiklerini yerine getirmeye yönel.”

Mü’mine hil’at-i dindür kat kât

Vâcibât ü sünen ü mendûbât (H.b.116)

“Vacipler, sünnetler ve menduplar, mümin kimse için birer kat elbise gibidir.”

Nâbî, *Hayriyye*’nin başlangıcında ibadetlere yönelik bağımsız bölümler ayırmış ve bu kısımlarda özellikle farz olan ibadetlerin aksatılmadan yerine getirilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Ayrıca, insanın her zaman yaptıklarının sonuçlarını düşünmesi gerektiğine de vurgu yapmıştır.

Eserin 113-114. beyitleri arasında, İslam’ın şartlarından biri olan namazın vaktinde kılınmasının önemine değinilmiştir. Namazı vaktinde kılmada acele edilmesi söylenmektedir. Nâbî, vacip, sünnet ve mendupların da imkanlar dahilinde yerine getirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Maddi gücü olanların zekât vermesi ve hacca gitmesi gerektiğini ifade etmiş ve bu ibadetlerin özensiz bir şekilde değil, en iyi şekilde ifa edilmesi gerektiğini hatırlatmıştır.

Var iken râh-ı kitâb ü sünnet

Eyleme gayrı tarîke bi’at (L.b. 242)

“Kitap ve sünnetin gösterdiği yol varken başka yollar aramaktan sakın.”

Yetişür sana tarîk-i Hanefî

Virdi ol mezhebe Allah şerefi (L.b. 243)

“Allah’ın değerli kıldığı Hanefî mezhebi, sana yol göstermek için yeterlidir.”

Dahi- ser-mezhebimiz Bû-Mansûr

Komadı ilm-i akâidde kusûr (L.b. 244)

“Mezhebimizin önderi Ebu Mansur Muhammed, akaid ilmi konusunda hiçbir eksik bırakmamıştır.”

Anların meslegidür râh-ı sülûk

Olma gümrâh-ı hatar-gâh-ı sülûk (L.b. 245)

“Doğru yol, onların izlediği yoldur; tehlikeli yollara sapmaktan kaçın”

Belki ma’füvv ola noksân-ı amel

Olmasun lîk akîdende halel (L.b. 246)

“Amellerinde eksiklik olsa bile bağışlanma ihtimalin vardır; ancak inancında eksiklik olmamasına dikkat et.”

Nâbî'nin *Hayriyye*'sinde ibadetlere ayrıntılı ve bağımsız bölümler ayrılmış olmasına karşın, Sünbülzâde Vehbî'nin *Lutfiyye*'sinde ibadetlere böyle müstakil bölümler ayrılmamıştır. Ancak, eserin bazı bölümlerinde iman konusuna değinilmiştir. İmanla ilgili dikkat çeken beyitler arasında 242-246. beyitler yer almaktadır.

Bu beyitlerde, Sünbülzâde Vehbî oğlu Lütfullah'a Hanefî mezhebine bağlı kalmasını, Hanefî mezhebinin şerefli bir mezhep olduğunu belirtmiş, yanlış ve tehlikeli yollara sapmaması ve inancını zedeleyecek eksikliklere düşmemesi konusunda öğütler vermiştir. Sünbülzâde Vehbî'ye göre, bir insanın amellerinde eksiklik olsa dahi, inancı tam olduğu sürece affedilme ihtimali bulunmaktadır. Her iki eserde de iman sahibi olmanın önemine vurgu yapılmış ve ibadetlerin yerine getirilmesi gerektiği belirtilmiştir.

5.1.2. Nefis, Günah, Tevbe ve Dua

Secdede ham-zede-i âdâb ol

Nokta-i da'ire-i mihrâb ol (H.b. 140)

"Secdeye vardığında edebinle eğil ki mihrab dairesinin merkezi olmayı hak edesin."

Pîş -i Hak'da yüzünü yirlere sür

Bende-i dergehi olup devleti gör (H.b. 141)

“Allah'ın huzurunda yüzünü yere koyup secde et. O'nun dergahında bir kul ol ki,

sana ulaşacak nimetleri gör ve fark et.”

Yatma hengâm-ı seher bîdâr ol

Vakf-ı seccâde-i istigfâr ol (H.b. 145)

“Özellikle seher vaktinde uyuma, uyanık kal ve o vakti kendini tövbe seccadesine adamakla değerlendirebilir.”

Ne sa‘âdet varup el bağlayasın

Hak huzûrında turup aghayasın (H.b. 146)

“O vakitte Allah’ın huzurunda el bağlayarak hatalarından dolayı gözyaşı dökmek ne büyük bir saadettir.”

Nâbî, bu beyitlerde özellikle seher vaktinde yapılan tövbenin değerine vurgu yapar. İnsanlardan, secde halindeyken geçmişte yaptığı hatalarını düşünüp içtenlikle Allah’tan af dilemelerini ister. Gözyaşlarıyla samimi bir şekilde tövbe eden kişinin, Allah’ın sınırsız rahmeti sayesinde bağışlanacağına inanır.

Uğrama sâhasına isyânın

Emr ü nehyin tutagör Mevlâ’nın (L.b. 369)

“Allah’ın emirlerini yerine getir, yasaklarından uzak dur ve asla isyana yönelme.”

Fısk u isyan sebep-i nekbetdür

İctinâb eyleyecek hâletdür (L.b. 370)

“Karşı çıkmak ve isyan etmek, felakete yol açan ve mutlaka kaçınılması gereken durumlardır.”

Hâl-i erbâb-ı ma’âsi müşkil

Tevbekâr olması âsi müşkil (L.b. 371)

“Günah işleyenlerin durumu oldukça tehlikelidir ve tövbe etmeleri de son derece zordur.”

Hizmet-i Hâlık’a eyler taksîr

Halk içinde görünür hor ü hakîr (L.b. 372)

“Allah’a hizmette kusur edenler, toplum içinde küçümsenir ve değersiz görülürler.”

Sünbülzâde Vehbî, günahlardan sakınmanın ve tövbe etmenin önemine değinir. Beyitlerinde, insanın nefesine yenik düşerek yanlış yollara sapmasının ve Allah'ın emirlerine uymadan isyan etmesinin kötü sonuçlarına dikkat çeker. Ayrıca, tövbe etmesi zor olan günahkâr kişilerin toplumda dışlanacağını ifade eder.

Her iki eserin yazılış zamanının arasında bir asır olmasına, toplumdaki hayat tarzının değişmesine rağmen verilen öğütler aynı minvaldedir. İnsanın tevbe etmesi, dua edip temizlenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

5.1.3. Hak Yeme ve Dini Yozlaşma

Virme bî-rehn sakın kimseye mâl

Ki olur sonra mü'eddî-i cidâl (H.b. 731)

“Rehin veya kefil olmadan kimseye mal verme, aksi halde bu konuda anlaşmazlıklar doğabilir.”

Halkda haşyet-i Hak nâdirdür

Ketm ü inkâra hemân hâzırdur (H.b. 732)

“Halk arasında Allah korkusu azalmış durumda, bu nedenle inkâr ve baltalamaya hemen eğilim gösterilmektedir.”

Geçinür virmemede hakkı metîn

Kârıdur eylemek inkâr u yemîn (H.b. 733)

“Bazı güçlü kişiler vardır ki haklının hakkını vermekte üstlerine yoktur. Ancak bu kişilerin davranışları, inkâr ve iddialarını kanıtlamak için ettikleri yeminle birlikte gelir.”

Giderek sonra büyür hengâme

Sana virmez yidürür hükkâma (H.b. 734)

“Bu kargaşa giderek büyür ve sonunda hakkını sana vermek yerine hakimlere rüşvet olarak sunarlar.”

Bu beyitlerde Nâbî, bir kimseye mal verirken onu garantiye almadan verilmemesini öğütler. Allah korkusunun azaldığı bir toplumda inkâra doğru meyil olduğunu anlatmaktadır. Bir kişinin hakkını tam olarak vermekte marifet gösteren bir kimsenin, kendi menfaati söz konusu olduğunda yalan yere yemin ve inkâra yönelir. İnsanlar bir taraftan dürüst davranıp doğru işler yaparken kendileriyle alakalı bir durumda yalana ve inkâra yönelebilmektedirler.

Şimdi gördüklerin ehl-i taklîd

Benzemez anlara ger şeyh ü mürîd (L.b. 216)

“Bugün gördüğün kişiler ister şeyh ister mürit olsun, çoğu yalnızca taklit ehlidir ve gerçek şeyh ya da müride benzemezler.”

Ne şerî’at ne tarîkat anlar

Ne mecâz ü ne hakîkat anlar (L.b. 217)

“(Mülhid) ne şeriati, ne tarikatı, ne mecazı ne de hakikati anlar.”

Hâl sâhibleri killet üzre

Hükm-i ma’dûm da nedret üzre (L.b. 218)

“Hal ehli azaldı ve kanaat düşüncesine sahip olanların sayısı iyice düştü.”

Sünbülzâde Vehbî, eserinde dini istismar eden sahte şeyh ve müritlerin özelliklerini ele alır. Bu kişiler hakikati, tarikatı ve şeriati anlamaz; adaklık kurbanı göz diker, sahte gözyaşları döker, sadece dervişlik tacı ve hırkasıyla dindarlık taslar. Para için sema eden, inançları zayıflamış ve nefesine şeytanın hâkim olduğu bu kimselerle sohbet etmenin veya sema etmenin sakıncalı olduğunu vurgular.

Görüldüğü gibi her iki yüzyılda da dini yozlaşma görülmektedir. İki eserde de toplumdaki bozulmadan şikâyet edilerek aynı çerçevede öğütler verilmiştir.

5.2. Ahlaki Nasihatler

5.2.1. Cimrilik ve Cömertlik

Yalnız lokmaya bâz itme dehen

Hissedâr it yidüğüñ ni‘metden (H.b. 539)

“Bir lokmayı yalnız başına yemeye kalkma; yediklerinden başkalarını da nasiplendir!”

Eyle hâcetleri düşdükçe revâ

Sâyeni eyle melâz-ı zu‘afâ (H.b. 540)

“Sana ihtiyaçları oldukça onlara yardım et ve çevreni düşkünlerin sığınabileceği bir yer haline getir!”

Nâbî, eserinde oğluna, insanlara maddi ve manevi anlamda cömert davranmasını,

ona sunulan nimetleri başkalarıyla paylaşmasını öğütler. Buna karşılık, cimriliğin insanı zamanla daha da fakirleştireceğini ifade eder.

Bast-1 küllî ise de nâ makbûl

Elini boynuna itme maglûl (L.b. 639)

“Maldan aşırı şekilde dağıtmak makbul olmasa da elini boynuna zincirlemiş gibi tutup cimrilik etme.”

İktisâd üzre gerek ya’ni sehâ

Olmaya vâsıl-1 tavr-1 süfehâ (L.b. 640)

“Cömert bir kişi, aynı zamanda tutumlu davranmalı ve sefih kimseleri örnek almamalıdır.”

Saçarak akçeni nâ-hakk yerde

Olma muhtâc sakın nâ-merde (L.b. 643)

“Paranı gereksiz yerlere harcama ve asla namerde muhtaç duruma düşme.”

Bilesin düşmeni çokdur mâlin

Sonra nâ-muntazam olur hâlin (L.b. 644)

"Malının birçok düşmanı olduğunu unutma ki düzensiz bir duruma düşmeyesin."

Sünbülzâde Vehbî, cömertliği tavsiye ederken aynı zamanda tutumlu olmayı da salık verir. Ne her şeyi saçıp savurmak ne de tamamen tutucu olmamak gerektiğini söyler. Namert insanlara muhtaç olmamak için elindeki parasını dikkatli harcamasını, yani iktisatlı davranmasını oğluna öğütler.

Her iki eserde de cömert olunması, cimriliğin iyi bir şey olmadığıyla ilgili öğütler verilmiştir. Lutfiyye’de Sünbülzâde Vehbî oğluna aynı zamanda malını korumasını, parasını dikkatli harcamasını öğütleyerek ben kavramını ortaya çıkaran bir yaklaşım göstermiştir.

5.2.2. Sabırlı Olma ve Şükretme

Sabr kıl itme umûruñda şitâb

Sabr ile dirler olur gûre dûşâb (H.b. 1040)

“İşlerinde aceleci davranma, sabırlı ol. Sabırla, taş gibi sert olan diriler bile toprağa düşer, yumuşar.”

Sabr ile dost olur düşmenler

Sabr ile reh-ber olur reh-zenler (H.b. 1041)

“Sabır sayesinde düşman dost, yol kesiciler ise yol gösterici hale gelir.”

Sabrdur ‘ukde-güşâ-yı her kâr

İrişür sabr ile subha şeb-i târ (H.b. 1044)

“Sabır, her işin düğümünü çözen anahtardır. Hatta karanlık gece bile sabırla bekler ve sabaha ulaşır.”

Sabr esmâ-i İlâhî’ dendür.

Hikem-i nâ-mütenâhîdendür (H.b. 1035)

“Sabır, Allah’ın isimlerinden biridir ve sonsuz hikmetlerden birini temsil eder.”

Ol ki hikmetde şekerler yidiler

“Sabr miftâh-ı ferecdür” didiler. (H.b. 1036)

"Hikmet dolu sözler söyleyenler, 'Sabır, sıkıntıların ardından gelen sevincin anahtarıdır,' diyerek bunu ifade etmişlerdir."

Bu beyitlerde, sabrın önemine dikkat çekilir; bir işi yaparken sabırlı olmak gerektiği, sabrın küslükleri sonlandırdığı, düşmanları dost haline getirdiği ve Allah’ın isimlerinden birinin Sabûr olduğu belirtilir. Sabır kavramının, Allah’ın sonsuz hikmetlerinden biri olduğu dile getirilir.

Vardur Esmâ-i İlâhîde sabûr

Oldı bir ismi de ammâ ki gayur (L.b. 505)

“Allah’ın isimlerinden biri 'Sabûr' (çok sabreden), bir diğeri ise 'Gayyûr' (çok gayret sahibi) olarak bilinir.”

Sabrı a’lâ bilürüz telh ammâ

Yine olmaz mı nice derde devâ (L.b. 506)

“Sabretmenin zorluk ve acı barındırdığını hepimiz biliriz, ancak sabır birçok derdin şifasıdır.”

Kezm-i gayz ile dahi afv-ı cemîl

Oldı memdûh-ı Hudavend-i celil (L.b. 507)

“Hiddetin kontrol altına alınmasıyla değer kazanan af, yüce Allah’ın övgüyle bahsettiği erdemlerdendir.”

Müşkil ammâ ki beşerde bu hısal

Meger ikdar ide Rabb-i müteal (L.b. 508)

“Bu özellik ve bu tabiat, yüce Allah’ın yardımı olmadan insan için oldukça zordur.”

Sünbülzâde Vehbî de Allah’ın isimlerinden birinin Sabûr olduğunu söyler Sabretmenin zor ve acı veren bir reçete olduğunu ifade eder, ancak sonunda bu sabrın mükafatla sonuçlandığını belirtir. Ayrıca, insanın sabrı ancak Allah’ın inayeti ve yardımıyla gösterebileceğini vurgular.

Her iki eser de sabretmenin öneminden bahseder. Evlatlarına sabırlı olmanın faziletlerinden bahsedip sonunda güzel bir mükâfat alınacağı anlatılır.

5.2.3. Yalan

İrtikâb itme sakın kizb ü dürûg

Kim olur subh-ı makâlünde fûrûg (H.b. 843)

“Aslı olmayan ve yalan sözlerden sakın ki kendi sözlerinin doğruluğu ve parlaklığı daim olsun.”

Merd olan kizbe tenezzül itmez

Zillet-i kizbe tahammül itmez (H.b. 844)

“Er kişi, yalana başvurmayı reddettiği gibi, yalanın olumsuz etkilerine de katlanmaz.”

Katı bî-‘âr u hayâdur habîs

Ki ide kizb ile agzın telvîs (H.b. 845)

“Yalan söyleyen kişi, ne kadar utanmaz ve arlanmazdır ki, ağzını böyle kirli bir kelimeyle kirletir.”

“Nâbî, er kişinin yalandan ve asılsız sözlerden uzak durması gerektiğini öğütler. Kişi yalandan ve kötü sözden sakınırsan kendi sözlerinin ehemmiyeti o derece yüksek olur. Beyitlerden anlaşılacağı üzere öğütler İslami ilkeler dikkate alınarak verilmiştir.

Harf-gîr olma zarâfet satma

Sözüne kizb ü dürûğı katma (L.b. 390)

“Çok konuşma, gereksiz yere kibarlık yapma, yalan söyleme, sözlerinde dürüst ol.”

Şa’ir olsan da yalandan hazer it

Doğru yoldan reh-i sıdka güzer it (L.b. 391)

“Şair olsan bile, doğru olmayanı söylemekten kaçın. Gerçeğe ulaşmak için her zaman doğru yoldan ilerle.”

Sünbülzâde Vehbî, çok konuşulmamasını, gerekmeyen durumlarda kibarlık yapmanın yersiz olduğunu, yalan söylememeyi, verilen sözde dürüst olmak gerektiğini öğütler. Ayrıca sanat için bile olsa her daim doğru konuşmak gerektiğini ve doğru yoldan ayrılmadan bir amaca ulaşmak gerektiğini söyler.

Her iki eserde de yalan konuşmamak üzere benzer öğütler verilse de Nâbî’nin verdiği öğütler İslami ilkelere göre şekillenmiş, Sünbülzâde Vehbî’nin öğütleri ise daha çok görgü kurallarını içeren öğütlerdir.

5.2.4. Gıybet

Eyleme kimseyi zemm ü gıybet

‘Aybdur ‘âkil olana bu sıfat (H.b. 531)

“Kimse hakkında kötü konuşup dedikodu yapma. Böyle bir davranış, akıllı ve erdemli insanlar için utanç vericidir.”

Zevki yok ‘âlemi yok lezzeti yok

Günehi gayrı me‘âsîden çok (H.b. 532)

“Dedikodu yapmak ve başkalarını kötölemek ne bir zevk getirir ne de bir tat. Üstelik, bunun günahı diğer birçok hatadan daha büyüktür.”

Dôstlar olmaz olur senden emîn

Nâmun anılsa iderler nefrîn (H.b. 533)

“Eğer bu davranışları sergilersen, dostların sana güven duymaz ve adın her anıldığında onlarda nefret uyandırırısın.”

Zemm ü gıybet ider ehlin bed-nâm

Behremend olduğu yokdur zemmâm (H.b. 534)

"Dedikodu yapmak ve başkalarını kötölemek, bu davranışları sergileyen kişinin de kötü bir şekilde anılmasına sebep olur. Zaten bu tür kimselerin nasibi de pek olmaz."

İtme tezvîr ü nifâkı mu'tâd

Ki ider kasr-ı vefâyı ber-bâd (H.b. 640)

"Boşboğazlık yapmayı ve fitne çıkarmayı bir alışkanlık haline getirme; zira bu tür davranışlar, vefa ve sadakat sarayını yıkıma uğrattır."

Hîleye virme derûnuñda sebîl

Ebleh ol sâde-dil ol olma bahîl (H.b. 641)

"Kalbinde asla hileye yer verme Aptal ya da saf bir insan olabilirsin, ancak cimrilikten mutlaka uzak dur."

Nâbî, gıybet etmenin kötü bir davranış olduğundan bahsetmiştir. Dedikodu yapan kişilere güvenin azalacağından ve dostlukların biteceğinden bahseder. Böyle davranan insanların nasiplerinin de kıt olacağını söyler. Ayrıca olumsuz davranışlar, bir mecliste konuşulanları başka bir meclise taşıma, insanlar arasında fitne çıkarma hoş görülmez.

Gelmesün semtine erbâb-ı nifâk

Şahs-ı nemmâm rezilü'l-ahlâk (L.b. 416)

"İkiyüzlü, kötü ahlaklı ve dedikoducu kişilerin çevrende yer almalarına asla izin verme."

Kimseyi fasl ü mezemmet itme

Ehl-i gıybet ile ülfet itme (L.b. 417)

"İnsanları birbirinden farklı değerlendirme, kimseyi küçümseme ve başkalarının aleyhinde konuşan kişilerle dostluk kurmaktan kaçın."

Sünbülzâde Vehbî de bu beyitlerinde iki yüzlü insanlardan ve dedikodudan dem vurmıştır. Her iki şair de bu kötü alışkanlardan şikâyet etmiştir fakat çocuklarına verdikleri öğütler iki farklı bakış açıсыyladır. Nâbî bu beyitlerinde kötü davranışların oğlunda bulunmaması gerektiğini, kimseye zarar vermemesi ve gûnahtan kaçınmasını öğütlerken Vehbî ise oğluna bu tür insanlardan kaçınmasını onlardan gelebilecek zararların neler olabileceğini anlatır.

5.2.5. Hile

Hîleye virme derûnuñda sebîl

Ebleh ol sâde-dil ol olma bahîl (H.b. 641)

“Kalbinde asla hileye yer verme. Aptal ya da saf bir insan olabilirsin, ancak cimrilikten mutlaka uzak dur.”

Mekr ü hîle katı murdâr işdür

Ehlinün mâ-hasalı tesvîşdür (H.b. 642)

“Ah, o hilekârlık ve düzenbazlık! Ne kadar da istenmeyen davranışlardır! Bu tür eylemler, onları yapan kişiye yalnızca kargaşa yaratma sonucunu getirir.”

Reh-nümâ-yı ‘amel-i şeytândur

Fi‘linün ‘âkıbeti zindândur (H.b. 643)

“Bunlar, şeytanın işlerini kolaylaştırır ve böyle bir davranışın karşılığı da zindana düşmektir.”

Hayr için açmaya bir zerre dehen

Eyleye mekr ile îkâz-ı fiten (H.b. 636)

“Hileyle fitne çıkaran kişiler, hayır adına en küçük bir söz bile söylemezler.”

Kendü akrân arasında mezmûm

Kârı hayr ü bereketden mahrûm (H.b. 645)

“Bu tür insanlar, başkaları tarafından kınanır ve yaptıklarının sonucu olarak hayır ve bereketten yoksun kalırlar.”

Nâbî hilenin çok kötü bir davranış olduğunu, onun şeytana özgü davranışlar arasında yer aldığını, insanı zindana kadar götürebileceğini söyler. Hile ve fitne ile iş yapan kişilerin hayır söz söylemeyeceğini onlara güvenilmeyeceğini söyler. Bu insanların diğer insanlar tarafından ayıplanacağını ve yaptıkları bu işlerden dolayı hayırdan ve bereketten nasiplenemeyeceklerinden bahseder.

Eyü gün dostı ile yâr olma

Bî-vefâ nâkese gam-hâr olma (L.b. 925)

“Sadece iyi günlerinde yanında olan dostlarla arkadaşlık etme; vefasız ve cimri

kişilerin sorunlarına ortak olmaktan kaçın.”

Kimseye itme adâvet izhâr

Şâyed ol dostun olur âhir-kâr (L.b. 926)

“Kimseye düşmanlık besleme; çünkü bir gün o kişi senin dostun olabilir.”

Hâlin anlatma dahi dostuna sen

Giderek belki olursun düşmen (L.b. 927)

“Durumunu dostunla paylaşma; çünkü bir gün o dostun düşmanına dönüşebilir.”

Sünbülzâde Vehbî bu beyitlerinde oğluna dostlarını iyi seçmesini onların vefasız olabileceğini, hile yapabileceklerini, sırlarını kimseye paylaşmamasını anlatır. Ayrıca düşmanlıktan kaçınmasını çünkü düşmanlık ettiği kişinin günün birinde şartlar değiştiğinde dostu olabileceğini söyler. Nâbî bu konuyla ilgili verdiği öğütlerinde dini yöne ağırlık verirken, Vehbî daha faydacı öğütler vermiştir.

5.3. İçtimai Nasihatler

5.3.1. Misafirlik ve Misafirperverlik

Hânene her kim olursa mihmân

Eyle mümkün olanı zîver-i hân (H.b. 256)

“Evinize gelen misafir kim olursa olsun, sahip olduğunuz her şeyle sofranızı zenginleştirin.”

Lâyık-ı kadri kadar ta‘zîm it

Şân-ı şâyestesine tekrîm it (H.b. 257)

“Misafire, değerine uygun şekilde saygı göster ve misafirliğin gerektirdiği şekilde ona yakışan bir ikramda bulun.”

Sukalâdansa bile sabr eyle

Hâtırın bir söz ile cebr eyle (H.b. 258)

“Misafir, kaba ve sert birisi olsa bile sabırlı ol ve tatlı bir dille gönlünü al.”

Eyleme hasret ile çeşmini mîg

Hâceti mümkün ise itme dirîg (H.b. 259)

“Misafir, kaba ve sert birisi olsa bile sabırlı ol ve tatlı bir dille gönlünü al.”

Hâtırın dagdagadan sâf eyle

Neyl-i maksûdına is'âf eyle (H.b. 260)

“Misafirin zihnini gereksiz endişelerden arındır ve isteğini yerine getirebilmek için elindeki tüm imkanları kullan.”

Vüs'-i hâlünde degülse kâmı

Hüsn-i def'a çalış ol nâ-kâmı (H.b. 261)

“Misafirin zihnini gereksiz endişelerden arındır ve isteğini yerine getirebilmek için elindeki tüm imkanları kullan.”

Nâbî bu beyitlerinde misafirperverlik ve misafire karşı takınılması gereken doğru tutumlara dair önemli ahlaki öğütler içermektedir. Eve gelen her misafirin kim olduğuna bakılmaksızın, mevcut imkanlarla sofranın zenginleştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Misafire değerine uygun bir şekilde saygı gösterilmesini ve misafirliğin gerektirdiği ölçüde ikramda bulunulmasını öğütler. Misafirin kaba bir insan bile olsa sabırlı davranılması ve tatlı bir dille gönlünün alınması gerektiği ifade edilir. Eve gelen misafirin özlemleriyle baktığı ya da arzuladığı bir şeyi ondan saklamamak, mümkünse isteğini yerine getirmek gerektiği belirtilir.

Nâbî, misafirin zihnini gereksiz kuruntulardan arındırmayı ve arzusunu yerine getirebilmek için eldeki tüm imkanları seferber etmeyi tavsiye eder. Eğer misafirin isteği yerine getirilemeyecekse bile, bu durumu incitmeden ve nazik bir şekilde açıklamaya çalışmanın önemi vurgulanır. Bu öğütler, hem misafirliğin hem de insan ilişkilerinin saygı ve inceliklerle yürütülmesi gerektiğini gösteren bir rehber niteliğindedir.

Şükri îfâ ile hoş-avsâf ol

Bezl-i ni'met iderek mizyâf ol (L.b. 597)

“Sana sunulan nimetlere şükrederek güzel bir itibar kazan ve misafirlerine bol bol ikramda bulunarak onları en iyi şekilde ağırlamaya özen göster.”

Dâ'ima mut'im olan mün'im olur

Mükrem olmaz mı o kim mükrim olur (L.b. 598)

“Her zaman başkasını doyuran kişi nimete kavuşur; başkalarına ikram eden, elbette ikram edilmeye layık görülür.”

Dişden artar dimeden asl-ı merâm

Eylemekdür fukârayı it'am (L.b. 599)

“Dişten artar ifadesinin asıl anlamı, fakirleri doyurmak ve onlara ikram etmektir.”

İdegör hânene gelse mihmân

Sofranı hân-ı Halilü'r-Rahmân (L.b. 600)

“Evine bir misafir geldiğinde, sofranı Halil İbrahim bereketiyle donatılmış bir sofraya haline getirin.”

Şart-ı ikrâma riâyet eyle

Arz-ı ihlâs ü mahabbet eyle (L.b.601)

“İkramda hiçbir eksik bırakma ve misafirlerine iyi niyetini ve sevgi dolu yaklaşımını hissettir.”

Sünbülzâde Vehbî'nin bu beyitleri, misafirperverlik ve yardımlaşma gibi değerleri vurgulayarak, insani erdemleri yüceltmektedir. Sunulan nimetlere şükretmenin kişinin güzel bir itibar kazanmasına vesile olacağı ve misafirlere cömertçe ikramda bulunarak onların en iyi şekilde ağırlanmasının önemi anlatılmaktadır. Başkalarını doyurmanın ve onlara iyilik yapmanın, nimete kavuşmanın bir yolu olduğunu ve ikram eden kişinin kendisinin de ikram edilmeye layık görüleceğini ifade eder. “Dişten artar” sözünün anlamı açıklanarak, fakirlere ikram etmenin ve onları doyurmanın esas amaç olduğu belirtilir. Eve gelen misafirlerin Halil İbrahim bereketiyle donatılmış bir sofraya ile karşılanmasının gerekliliği dile getirilir. Misafirlere ikramda özen gösterilmesi, iyi niyetin ve sevginin açıkça ifade edilmesi gerektiğine dikkat çeker.

Bu beyitler, misafirperverlik ve yardımlaşmayı hem dini hem de toplumsal bir sorumluluk olarak ele alırken, bu davranışların bireye itibar ve hayır kazandıracağını öğütler. Sünbülzâde Vehbî, misafir ağırlamayı sadece bir yükümlülük değil, aynı zamanda erdemli bir yaşamın göstergesi olarak sunar.

5.3.2. Borçlanma

Güşuna bu sözümi eyle güher

Deynden pek sakın iy cân-ı peder (H.b. 718)

“Ey babasının gözbebeği! Şu sözümlü unutma ve aklında tut: Borçtan her zaman uzak dur.”

Âdemi deyn dîger-gûn eyler

Ger Felâtûn ise Mecnûn eyler (H.b. 719)

“Borç, insanı perişan eder; kişi Eflatun kadar zeki olsa bile, borç onu çaresiz bir hale getirir.”

Hoşdur esvâb u bisâtın satmak

Deysüz aç u bürehne yatmak (H.b. 729)

“Borçlanmamak uğruna elbiseni ya da örtünü satmak daha iyidir. Borçsuz bir şekilde aç ve çıplak yatmak, borçlu olmaktan daha evladır.”

Deyne nisbetle bu bir ni‘metdür

Hele da‘vâcısı yok râhatdur (H.b. 730)

“Aç ve çıplak kalmak, borçlu olmaya kıyasla bir nimettir. Üstelik, bu durumların bir davacısı olmadığı için insan daha huzurlu olur.”

Virme bî-rehn sakın kimseye mâl

Ki olur soñra mü’eddî-i cidâl (H.b. 731)

“Rehin veya kefil olmadan kimseye mal verme; aksi takdirde bu konuda anlaşmazlıklar yaşanabilir.”

Halkda haşyet-i Hak nâdirdür

Ketm ü inkâra hemân hâzırdur (H.b. 724)

“İnsanlar arasında Allah korkusu azalmış durumda; bu nedenle, eleştiri ve inkâr her an hazır beklemektedir.”

Nâbî’nin bu beyitleri, borçlanmanın tehlikeleri, sorumluluk bilinci ve toplumun ahlaki durumuna dair derin anlamlar içermektedir. Şair borçlanmaktan kaçınılması gerektiği, bunun kişiyi büyük sıkıntılardan koruyacağı, borcun insan üzerindeki yıkıcı etkilerini ele alır; kişinin ne kadar bilgili ya da zeki olursa olsun, borcun onu çaresiz ve perişan bir hale getirebileceğini ifade eder. Borçlanmamak uğruna elindeki malı mülkü satmanın, borçlu bir yaşamdan daha iyi olduğu düşüncesini dile getirir. Borçsuz bir yaşamın bir nimet olduğu, özellikle de bu durumda bir davacının olmamasının insana huzur verdiğini belirtir. Kefil veya rehin olmadan kimseye mal verilmemesi gerektiği, aksi takdirde bunun anlaşmazlık ve kavgaya yol açabileceği hakkında öğüt verir. Toplumda Allah korkusunun azalmasıyla birlikte insanların kolayca eleştiri ve inkâr yoluna başvurduklarını, bu durumun bireyler arasındaki güveni ve samimiyeti

zedelediğini vurgular.

Bu beyitler, ahlaki ve sosyal sorumluluklarla dolu mesajlarıyla, bireylerin hem kendi hayatlarında hem de toplum içinde daha bilinçli ve dikkatli olmaları gerektiğini öğütler. Nâbî, borçlanmanın ve sorumsuzluğun birey ve toplum üzerindeki olumsuz etkilerini dile getirirken, manevi değerlerin ve ahlaki ilkelerin önemine de dikkat çeker.

Âdemi âleme eyler rüsvâ

Bî-hayalar ile ahz ü i'ta (L.b. 730)

“Utanmaz insanlarla ticaret yapmak, kişinin itibarını zedeler ve onu herkesin gözünde küçük düşürür.”

Eyle dâd ü sitedinde dikkat

Olma üftâde-i dâm-ı mihnet (L.b. 731)

“Alışverişlerinde özenli davran ki sıkıntı ve zorluk tuzağına düşmeyesin.”

Seni bihûde dolandırmayalar

Gönlünü sonra bulandırmayalar (L.b. 732)

“Kimsenin seni boş yere aldatıp zihnini karıştırmasına izin verme.”

Karz-ı mukrâz muhabbetdür bil

Kâtı'-ı rişte-i ülfedür bil (L.b. 733)

“Ödünç vermek sevginin bir göstergesidir, ancak bunun dostluğun sona ermesine yol açabileceğini de unutmamalısın.”

İtme ahabbına dahi ikrâz

Kesmesün aranızda ol mukrâz (L.b. 734)

“Bu nedenle, ödünç vermek sevginin bir işareti olabilir, ancak bunun dostluğu sona erdirebileceğini de aklından çıkarmamalısın.”

Sünbülzâde Vehbî bu beyitlerinde ticaret, borç verme ve insan ilişkileriyle ilgili derin ahlaki öğütler sunmaktadır. Utanmaz ve ahlaksız kişilerle ticaret yapmanın bireyi toplum nezdinde küçük düşüreceği ve itibarını zedeleyeceği vurgulanmaktadır. Alışverişlerde dikkatli ve özenli davranılması gerektiği, aksi takdirde kişinin sıkıntı ve mihnet tuzağına düşebileceği ifade edilir. İnsanın başkaları tarafından boş yere aldatılmaması ve bu durumun zihin karışıklığına yol açmasına izin verilmemesi

gerektiği yönünde bir uyarılar vardır. Ödünç vermenin sevginin bir göstergesi olduğu belirtilmekle birlikte, bunun dostluk bağlarının zayıflamasına veya tamamen kopmasına sebep olabileceği hatırlatılır. Ödünç vermenin dostluk ilişkilerine zarar verebileceği uyarısını tekrar edilerek, bu tür davranışların insanlar arasında ayrılık ve sorunlara yol açabileceğini dile getirir.

Vehbî bireylerin hem ticari hem de sosyal ilişkilerinde ahlaki prensiplere dikkat etmelerini öğütler. Vehbî, ilişkilerde saygı, dikkat ve dengeyi ön planda tutarak, bireylerin hem itibarlarını korumalarını hem de huzurlu bir yaşam sürmelerini amaçlayan bir rehber sunar.

5.3.3. Vaat Etme

Va‘deye dest-i vefâyı bâz it

Kime va‘d eylerisen incâz it (H.b. 514)

“Vefalı ol ve verdiğin sözleri tutmaya özen göster. Kime bir vaatte bulunursan, mutlaka yerine getir.”

Zimmet-i himmete bil va‘deyi deyn

Hulf-ı va‘d itmeyi bil zâtuna şeyn (H.b. 515)

“Sorumluluğun altında olanlara ve yardım isteyenlere söz vermeyi bir görev olarak kabul et.”

Bî-vefâ va‘de ile eyleme lâf

Bîh olur şâh-ı mu‘âdâta hilâf (H.b. 516)

“Yerine getiremeyeceğin sözler verme; aksi takdirde, temelin amacına ters düşmesine neden olursun.”

Nâbî'nin bu beyitleri, vefa, söz tutma ve sorumluluk bilinci üzerine önemli ahlaki öğütler içermektedir. Verilen sözlerin tutulmasının vefanın bir gereği olduğu vurgulanmakta ve insanın, kime bir vaatte bulunursa bulunsun, bu sözünü mutlaka yerine getirmesi gerektiği öğütlenmektedir. Hem zimmet altındaki kişilere hem de yardım bekleyenlere karşı verilen sözlerin bir borç gibi kabul edilmesi gerektiği ifade edilmektedir bu yaklaşım, söz ve sorumluluk bilincinin insanın ahlaki duruşunun bir yansıması olduğuna işaret edilir. Yerine getirilemeyecek sözler verilmemesi gerektiği böyle bir durumda, sözün tutulamaması kişinin temel ilkelerine ve amacına aykırı bir duruma neden olacağı için itibarı zedelenir.

Nâbî, bu beyitlerle, sözün ve vefanın insan hayatındaki önemini vurgular ve bireylerin hem topluma hem de kendilerine karşı dürüst, tutarlı ve sorumlu olmalarını tavsiye eder. Bu öğütler, ahlaki değerlerin korunması ve insan ilişkilerinde güvenin temel alınması gerektiğini ifade eden evrensel bir kılavuz niteliğindedir.

Va'd lutf eyler isen az eyle

Lîk mev'ûdını incâz eyle (L.b. 570)

“Az söz ver, ancak verdiğin sözü mutlaka yerine getir.”

Va'd-i arkûb değildir mergûb

Sonra hulfiyle olursun mahcûb (L.b. 571)

“Tutulmayan sözün bir değeri yoktur; sözünde durmamak ise seni utandırır.”

Ba'zı zât eyleyüp izhâr-ı himem

Vakt-i aziinde ider va'd-i kerem (L.b. 572)

“Bazı insanlar, önemli bir çabayla görevlerinden uzaklaştırıldıkları anlarda bolca vaatte bulunurlar.”

Olıcak na'il-i câh ü ikbâl

İder incâzını terk ü ihmâl (L.b. 573)

“Bir mevkiye ulaştıklarında ise verdikleri sözleri unuttur ve yerine getirmekte ihmalkâr davranırlar.”

Aybdur öyle mevâid-i dürûğ

Şem'-i câhında komaz nûr-i fûrûğ (b. 574)

“Böyle asılsız vaatlerde bulunmak, utanç vericidir ve kişinin makamının itibarını gölgeler.”

Sâdikü'l-va'd olur ehl-i himmet

Şimdi ol zümrede vardur killet (b. 575)

“Himmet sahipleri sözünde dururlar, fakat şimdi böyle kişiler azaldı.”

Sünbülzâde Vehbî'nin bu beyitleri, söz verme, vefa ve sorumluluk konularında önemli ahlaki öğütler içerir. Verilen sözlerin az ama yerine getirilebilir olmasının,

ahlaki bir sorumluluk olduğu vurgulanır. Vehbî tutulmayan sözlerin hiçbir değerin olmadığı ve sözünde durmamanın kişiyi utandıracakını ifade eder. Bu, insanın itibarını koruyabilmesi için dürüst ve sözünün eri olması gerektiğini açıkça ortaya koyar.

Bazı insanların, özellikle görevlerinden uzaklaştırıldıkları ya da zor durumlarla karşılaştıkları zamanlarda bolca vaatte buldukları fakat bu kişilerin mevki ve itibar kazandıklarında bu vaatleri unuttukları ve ihmalkâr davrandıkları dile getirilir. Asılsız vaatlerde bulunmanın utanç verici olduğu ve bunun kişinin makamının itibarı üzerinde olumsuz bir etki bıraktığı ifade edilir. Himmet sahibi insanların sözünde durduğu belirtilir, ancak günümüzde bu tür insanların giderek azaldığına dikkat çekilir.

Bu beyitler, söz verme ve tutma konularında bir rehber niteliğindedir. Vehbî, dürüstlük, güvenilirlik ve vefa gibi değerleri yücelterek, kişisel ahlak ve toplumsal ilişkilerin bu temel ilkeler üzerine inşa edilmesi gerektiğini vurgular. İnsanlara, sözlerini tutarak hem kendi itibarlarını hem de toplum içindeki güvenlerini korumaları gerektiğini hatırlatır.

5.3.4. İstihza ve Hiciv

Eyleme hezl ü müzâhı pîşe

Düşürür düstlarını teşvîşe (H.b. 518)

“Küfür derecesine varan yergi ve mizahı alışkanlık haline getirme; çünkü bunlar, dostlarının incinmesine ve rahatsızlık duymasına yol açar.”

Dostı itme latîfeyle fidâ

Hakk-ı nân ü nemeki itme hebâ (H.b. 519)

“Dostunu bir şaka uğruna harcama ki, aranızdaki ekmek tuz hakkını hiçe saymış olmayasın.”

Lafzı endek ola ma‘nâsı keşîr

İtmeye kimseyi aslâ dil-gîr (H.b. 525)

“Sözlerin kısa ama anlamı derin olsun ve asla kimsenin kalbini kırmasın.”

Bag-ı dilden yeni kopmuş gül ola

Gûş iden vasfı ile bülbül ola (H.b. 526)

“Sözlerin, gönül bahçesinden yeni koparılmış bir gül gibi taze ve zarif olmalı; onu işiten, içindeki derin anlamla adeta bir bülbül gibi olmalı.”

Nâbî'nin bu beyitleri, konuşma adabı, alay etme ve yergi üzerine önemli öğütler içermektedir. Küfür derecesine varan yergi ve mizahın alışkanlık haline getirilmemesi gerektiği vurgulanır; çünkü bu tür davranışlar dostların incinmesine ve olumsuz düşünceye kapılmasına neden olur. Dostluk ilişkilerinin hassasiyetine vurgu yapılır; bir şaka uğruna dostluğu feda etmenin ve aradaki ekme tuz hakkını hiçe saymanın yanlış olduğu ifade edilir. Sözlerin kısa ama anlamlı olmasının önemine dikkat çekilir. Konuşmaların, insanları incitmek yerine hikmet dolu ve etkileyici olması gerektiği belirtilir. Verilen sözlerin tazeliği ve zarafeti vurgulanarak gönül bahçesinden yeni koparılmış bir gül gibi, duyanın ruhunda derin bir etkisi olan anlamlı ve güzel sözler söylenmesi gerektiği öğütlenir.

Nâbî'nin bu beyitleri, insan ilişkilerinde nezaketin, derin düşüncenin ve dostluk bağlarının korunmasının önemine dikkat çeker. Nâbî, bireylerin söz ve davranışlarında incelikli, ölçülü ve anlamlı olmasını tavsiye eder. Dostluk bağlarını güçlendirmek ve ilişkilerde karşılıklı saygıyı sağlamak için, konuşmaların özenle seçilmesi gerektiğini, gereksiz mizahtan ve yergiden kaçınmayı vurgular. Bu öğütler, insan ilişkilerinde hikmet ve ahlak temelli bir yol haritası sunmaktadır.

Kimseyi itme sakın istihzâ

Görme Hakkın kulını hezle sezâ (L.b. 411)

“Sakın kimseyi alaya alma ve Allah'ın yarattığını alaya layık görme.”

Hubdur gerçi letâfetle mizâh

Olmaya lik müeddî-i silâh (L.b. 412)

“Tatlı bir şekilde yapılan mizah hoş olabilir, ancak asla bir silah gibi kullanılmamalıdır.”

Görmüşüz oldığımı hezl ü şakâ

Asdikâya sebep-i buğz ü şekâ (L.b. 413)

“Şaka ve alayın dostlar arasında mutsuzluğa ve kine sebep olduğunu defalarca görmüşüzdür.”

Kimseyi fasl ü mezemmet itme

Ehl-i gıybet ile ülfet itme (L.b. 417)

“İnsanları birbirinden farklı değerlendirmeye, kimseyi küçümsemeye ve başkalarının aleyhinde konuşanlarla dostluk kurmaktan kaçın.”

Sünbülzâde Vehbî'nin bu beyitleri, insan ilişkilerinde saygı, nezaket ve ahlaki sorumluluklara dair önemli dersler vermektedir. Kimseyi alaya almamak ve Allah'ın yarattığı hiçbir varlığı küçümsemek gerektiği vurgulanır. İnsanların eşit değerlerde yaratıldığına dikkat çekilerek, alay ve küçümsemenin ahlaki bir kusur olduğu ifade edilir. Mizahın tatlı ve hoş bir şekilde yapılmasının güzel bir meziyet olabileceği belirtilir, ancak mizahın bir silah gibi kullanılarak incitici bir hale getirilmemesi gerektiği vurgulanır. Mizah, insanları eğlendirmek ve mutluluk vermek için yapılmalı, kırıcı veya saldırgan bir araç olmamalıdır. Şaka ve alayın dostluk bağları üzerinde olumsuz etkiler bıraktığı, bunların mutsuzluğa ve hatta kine sebep olabileceği hatırlatır. Dostlar arasında yapılan mizahın dahi dikkatle seçilmesi gerektiği ifade edilir. İnsanları farklı kategorilere ayırmamak, kimseyi küçümsemek ve başkalarının aleyhinde konuşan kişilerle dost olmamak gerektiği üzerinde durur. Bu beyit, insanların ön yargılardan ve kötü niyetli arkadaşlıklardan uzak durmasını öğütler.

Bu beyitler, insan ilişkilerinde saygı ve nezaketin önemini vurgularken, bireylerin hem sözlerinde hem de davranışlarında dikkatli olmalarını tavsiye eder. Vehbî, insanların birbirine değer vererek ahlaki bir yaşam sürdürmeleri gerektiğini dile getirir. Bu öğütler, toplumsal huzuru ve dostluk bağlarını güçlendiren önemli ilkeleri ortaya koymaktadır.

5.3.5. İçki ve Kötü Alışkanlıklar

Olma dil-beste-i câm-ı gül-fâm

Ki ider âdemi rüsvâ-yı enâm (H.b. 664)

“Şarap dolu kadehe asla gönül verme, çünkü o, insanı herkesin gözünde küçük düşürür.”

Halk içinde sebeb-i nefret olur

Katı bî-hürmet ü bî-‘izzet olur (H.b. 665)

“Bu durum, toplum içinde nefrete yol açtığı gibi, aynı zamanda büyük bir utanç ve saygısızlık olarak görülür.”

Eyleme ümm-i habâyisle safâ

Ki tevellüd ider envâ‘-ı belâ (H.b. 666)

“Tüm kötülüklerin kaynağı olarak bilinen içki ile keyif arama; çünkü o, türlü belaların doğmasına neden olur.”

Şâyi' olup il içinde sekri

Sana ser-hoş diyeler ya bekrî (H.b. 667)

“İçkinin kötülüğü bütün şehirde duyulur ve insanlar sana 'sarhoş' ya da 'içkici' diye hitap ederler.”

El-hazer olma sakın bâde-perest

Ki ider renc-i humâr âdemi mest (H.b. 668)

“İçkiye asla bağımlı olma! Bil ki, insanı sarhoş eden şey, içkinin neden olduğu sıkıntıların ta kendisidir.”

Nâbî'nin bu beyitleri, içki kullanımının birey ve toplum üzerindeki olumsuz etkilerine dair güçlü uyarılar içermektedir. Şarap dolu kadehin insana cazip gelebileceği, ancak ona bağlanmanın kişinin itibarını zedeleyerek toplum içinde rezil bir duruma düşmesine neden olacağı vurgulanır. Bu durumun yalnızca bireyin itibarını değil, aynı zamanda toplumda nefret ve küçümsemeye yol açacağı belirtilir. İçki içmenin utanç ve saygısızlıkla ilişkilendirildiği ifade edilir. İçkinin "tüm kötülüklerin anası" olarak nitelendirilmesiyle, onun sadece bireysel değil, toplumsal sorunların da kaynağı olduğuna işaret eder. İçkinin, türlü belalara sebep olan bir felaket olduğu dile getirilir. İçki kullanımının etkilerinin sadece birey üzerinde kalmadığı, tüm şehirde yayıldığı ve kişinin toplumda "sarhoş" ya da "içkici" olarak damgalandığı anlatılır. Bu durumun, kişinin sosyal itibarını nasıl derinden etkilediğine dikkat çekilir. İçkiye bağımlı olmanın kesinlikle kaçınılması gereken bir durum olduğu belirtilir. İnsanların sarhoş olmasına sebep olan şeyin, içkinin verdiği geçici keyif değil, ardından gelen sıkıntılar ve zararlar olduğu hatırlatılır.

Bu beyitler, bireylere, içki gibi zararlı alışkanlıklardan uzak durmaları ve hem kendi yaşamlarını hem de toplumdaki yerlerini korumaları için önemli bir ahlaki rehber sunmaktadır. Nâbî, insanları, erdemli ve sorumlu bir yaşam tarzını benimsemeye davet eder.

Hıfz idüp da'ireni ve'l -hâsıl

Olma pek zevk ü safâya mâ'il (L.b. 1089)

“Evinizi bu tür tehlikelerden uzak tutarak zevke ve keyfe kapılmayın.”

Câm-ı işret ile medhûş olma

Cem' idüp aklını bî-hûş olma (L.b. 1090)

“İçki içip kendinizden geçmeyin, aklınızı her zaman yerinde tutun.”

Gelse de bâd-i havâdan bâde

Hirmen-i aklını virme bâd'e (L.b. 1099)

“Bedava dahi olsa, içki uğruna aklınızı kaybetmeyin ve sağduyunuzu yitirmeyin.”

Hem arak oldı mukattar cîfe

Sanma kim anı mutahhar cîfe (L.b. 1101)

“İçki, damıtılmış bir pisliktir; onu temizleyici ya da faydalı bir şey sanmayın.”

Taldırup kendüni ayş ü nûşa

Hum-ı sahbâ gibi gelme cûşa (L.b. 1103)

“Kendinizi tamamen yemeğe ve içkiye kaptırarak, şarap küpü gibi taşkınlık yapmayın.”

Olmasun sarhoş ile başın hoş

Anlar ile görüşülmez kurı boş (L.b. 1104)

“Sarhoşlarla arkadaşlık etmeyin ve onlarla boş yere laf kalabalığına girmeyin.”

Sünbülzâde Vehbî'nin bu beyitleri, bireylerin ölçülü ve ahlaklı bir yaşam sürdürmeleri için önemli uyarılar içermektedir. Kişinin evini tehlikelerden uzak tutarak zevk ve sefaya kapılmaması gerektiği belirtilir. Bu, aileyi ve evi koruma sorumluluğunu hatırlatan önemli bir öğüttür. İçki içip kendinden geçmenin, akıl ve sağduyuyu yitirmekle sonuçlanacağı vurgulanır; insanın her zaman aklını yerinde tutması gerektiği ifade edilir. Bedava bile olsa içkinin akli kaybetmeye ve sağduyuyu yitirmeye değmeyeceği dile getirilir. İçki içenlerin ölçüsüz davranışlarının, sonunda kendilerine aynı ölçüde zarar ve azap olarak döneceği anlatılır. Vehbî, içkinin damıtılmış bir pislik olduğunu ve bu nedenle onu temizleyici ya da faydalı bir şey olarak görmenin büyük bir yanılgı olduğunu açıkça belirtir. Ayrıca, yemeğe ve içkiye aşırı düşkünlük göstererek şarap küpü gibi taşkınlık yapmanın yanlışlığına dikkat çeker. Son olarak, sarhoşlarla arkadaşlık kurmanın ve onlarla boş yere zaman harcamanın insanın kendi değerlerini zedeleyeceğini ifade eder.

Bu beyitler, bireylere ölçülü, akıllı ve ahlaklı bir yaşam tarzı benimsemeleri gerektiğini öğütler. Sünbülzâde Vehbî, insanın aklını ve sağduyusunu kaybetmesine yol açacak alışkanlıklardan uzak durmasının hem kişisel huzur hem de toplumsal değerler açısından ne kadar önemli olduğunu vurgular.

5.4. İlmî Nasihatler

5.4.1. Faydalı Bilgiler

Sa‘y kıl ‘ilm-i şerîfe şeb ü rûz

Kalma hayvân-sıfat ol ‘ilm-âmûz (H.b. 285)

“Gece gündüz kutsal ve değerli ilimlere çalış; hayvan gibi cahil kalma, ilim öğrenmeye gayret et.”

‘İlme sa‘y eylememekden hazer it

‘İlm ü sa‘y ikisi birdür nazar it (H.b. 286)

“İlim yolunda çalışmayı ihmal etme; çünkü ilim ve çalışmak birbiriyle iç içedir.”

Matlab-ı ‘ilme çalış ol a‘lem

Farzdur didi Resûl-i Ekrem (H.b. 290)

“İlim öğrenmeye çaba göster ve bilgilerin en iyisini öğrenmeye gayret et. Peygamber Efendimiz, ilim öğrenmenin her Müslümana farz olduğunu buyurmuştur.”

Dahı emr eyledi ol sâhib-i ‘ilm

Mehdden lahde dek ol tâlib-i ‘ilm (H.b. 291)

“Aynı şekilde, ilim sahibi Peygamberimiz, 'Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz' diye tavsiye etmiştir.”

İtme ‘âr ogren okı ehlinden

Her şeyüñ ‘ilmi güzel cehlinden (H.b. 304)

“Bir şeyi ehil kimselerden öğren ve bunu yaparken utanma; zira her konuda bilgili olmak, bilgisiz olmaktan her zaman daha iyidir.”

Cühelâ ‘âlîme nisbet hardur

Belki hardan da bile bedterdür (H.b. 305)

“Cahiller, ilimle kıyaslandığında bir eşek gibidir, hatta bazen eşekten daha aşağıdır.”

Kandedür bî-haber ü kande habîr

Mütesâvî degül a‘mâ vü basîr (H.b. 306)

“Hiçbir şeyden haberi olmayan cahilin durumu ile her şeyi bilen bir bilgenin

durumu bir olabilir mi? Görenle âmâ asla eşit tutulamaz.”

Nâbî'nin bu beyitleri, ilim öğrenmenin ve bilgiye ulaşmanın önemi üzerine değerli öğütler içermektedir. İnsanın gece gündüz çalışarak kutsal ilimlere yönelmesi gerektiği ve hayvan gibi cahil kalmaktan sakınmasının önemi vurgulanır. İlim ve çalışmanın birbiriyle bağlantılı olduğu, bu yüzden ilim yolunda gayret göstermek gerektiği ifade edilir. Peygamber Efendimizin ilim öğrenmenin her Müslümana farz olduğunu belirten hadis-i şerifine atıfta bulunulur ve insanlar bu kutsal göreve teşvik eder. Dördüncü beyitte ise, Peygamberimizin "Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz" sözünü hatırlatarak, ilim öğrenmenin hayat boyu süren bir çaba olması gerektiğini dile getirir.

Beşinci beyit, bir şeyi ehil kişilerden öğrenmenin önemini vurgular ve bu süreçte utanmamak gerektiğini öğütler. Her konuda bilgi sahibi olmanın, bilgisizlikten üstün olduğu belirtilir. Altıncı beyitte, cahillerin ilim sahipleriyle kıyaslandığında, bir eşek gibi hatta daha da aşağı bir seviyede olduğu ifade edilerek, bilgisizliğin aşağılayıcı bir durum olduğuna dikkat çekilir.

Son beyitte, bilgisiz bir kişinin durumu ile bilgili bir kişinin durumu karşılaştırılır ve bunların asla eşit olamayacağı, görenle âmânın bir tutulamayacağı açıkça belirtilir. Bu beyitler, ilim ve bilginin üstünlüğünü, insanın manevi ve entelektüel gelişimindeki önemini ve bilgisizliğin kişiyi nasıl değersizleştirdiğini güçlü bir şekilde ortaya koyar. Nâbî, okuyucusunu çalışmaya, öğrenmeye ve hayatını bilgi ışığında şekillendirmeye davet eder.

İrs olur mı eb ü ceddin hüneri

İlmidür necl-i asîlin pederi (L.b. 43)

“Babanın ya da dedenin yetenekleri, genetik olarak çocuğuna geçebilir mi? Ancak unutulmamalıdır ki, asil bir evladın gerçek babası ilimdir.”

İlm ü irfân sebab-i rif'atdür

Âlim olmak ne büyük devletdür (L.b. 44)

“Yükselmenin temelinde ilim ve irfan yatar; âlim olmak büyük bir nimet ve devlettir.”

İlmin izhâr idince Âdem

Oldı bilcümle melâik mülzem (L.b. 45)

“Hz. Âdem’in ilmi karşısında tüm melekler suskun kalmıştır.”

Enbiyâ vârisi olmuş ulemâ

Anla kim bu ne verâset ne gınâ (L.b. 46)

“Âlimler, Peygamberlerin mirasçısı kabul edilmiştir; bu, paha biçilemez bir mirastır, anla ki bu ne büyük bir zenginliktir.”

Mâl ile ilmi müsâvî sanma

Mâla rağbetle varup aldanma (L.b. 47)

“Malla ilmi eşit görme; mala olan tutkuyla asla yanılığa düşme.”

Sünbülzâde Vehbî’nin bu beyitleri, ilim ve irfanın yüceliğini, yükselmenin ve insanlık için faydalı olmanın temel koşulu olarak görür. İlk beyitte, babadan ya da dededen gelen yeteneklerin çocuklara geçip geçmeyeceği sorulsa da asıl vurgulanan, asil bir evladın gerçek "babası"nın ilim olduğu gerçeğidir. Soydan gelen bir miras yerine, kişinin bilgiyi ve öğrenmeyi benimsemesi gerektiği ifade edilir. İkinci beyitte, insanın yükselişinin ancak ilim ve irfan sayesinde mümkün olduğu belirtilir. Âlim olmanın, maddi zenginliklerin ötesinde büyük bir nimet ve ayrıcalık olduğu vurgulanır. Üçüncü beyit, Hz. Âdem’in ilminin ne kadar üstün olduğunu dile getirir; öyle ki, melekler bile onun bilgisi karşısında suskun kalmıştır. Bu, ilmin ilahi bir değer taşıdığını açıkça gösterir. Dördüncü beyitte, âlimlerin Peygamberlerin mirasçıları olduğu ifade edilir. Bu miras, maddi bir servetten çok daha kıymetli olan ilim ve hikmettir. Son beyitte ise, malla ilmi eşit görmenin yanlışlığına dikkat çekilir ve mala duyulan aşırı ilginin insanı yanılığa düşüreceği uyarısı yapılır.

Bu beyitler, bilgiyi insanın gerçek mirası ve zenginliği olarak sunarken, maddi değerlerin geçici olduğunu hatırlatır. Vehbî, insanları bilgiyi öğrenmeye, ona değer vermeye ve maddiyatın ötesindeki manevi zenginlikleri keşfetmeye davet eder. İlim, hem bireyin hem de toplumun refahını sağlayan en büyük hazinedir.

5.4.2. Musiki İlmi

Virür insana hayât-ı tâze

Nagme-i bülbül ü hoş âvâze (H.b. 949)

“Güzel sesli bülbülün şarkıları, insana adeta hayat verir.”

Gûş kıl nagmesini mürgânun

İktiza eyler ise insanun (H.b. 950)

“Eğer insanlığını ve nefsinin dinlendirmek istiyorsan, kuşların şakımlarını dinle.”

Komaz âyîne-i hâtırda gubâr

Nagme-i çeng ü ney ü mûsikâr (H.b. 951)

“Def, ney ve mûsikînin nağmelerine kulak ver, çünkü bunlar gönül aynasını temizler ve toz ile pas tutmasına izin vermez.”

Gerçi kim neş’esi çok lezzeti çok

İltizâm eylemenüñ lezzeti yok (H.b. 959)

“Her ne kadar bunların tadı ve neşesi fazla olsa da, bunları vazgeçilmez görmek ne bir fayda sağlar ne de gerçek bir lezzet sunar.”

Zevkin it gayrda oldukça duçâr

Hâneñe lîk getürme zinhâr (H.b. 960)

“Başka yerlerde mûsikî meclislerine katılman gerekiyorsa bu keyfi yaşa, fakat asla evine taşıma.”

Anda da ‘ibret ile gûş eyle

Lezzet-i lehvi ferâmûş eyle (H.b. 961)

“Ancak, bu tür yerlerde mûsikîyi ibretle dinlemeyi unutma ve oyun eğlencesini aklından çıkar.”

Nâbî’nin bu beyitleri, mûsikî, doğa sesleri ve bunların insan üzerindeki etkileri üzerine önemli ahlaki ve manevi mesajlar içerir. İlk beyitte, güzel sesli bülbülün şarkılarının insana adeta yeni bir hayat verdiği, ruhu canlandığı ifade edilir. Kuşların şakımaları, insana huzur ve sükûnet veren doğal bir melodi olarak tanımlanır ve insanın, eğer nefisini dinlendirmek istiyorsa, bu tür seslere kulak vermesi gerektiği vurgulanır. Üçüncü beyitte, mûsikînin, özellikle ney ve def gibi enstrümanların nağmelerinin, gönül aynasını temizlediği, kalpteki toz ve pası giderdiği belirtilir. Ancak dördüncü beyitte, mûsikînin tadı ve neşesi övülmekle birlikte, bunu bir zorunluluk ya da vazgeçilmez bir şey olarak görmenin yanlış olduğu, bunun ne bir fayda sağladığı ne de gerçek bir tat verdiği ifade edilir. Beşinci beyitte, mûsikî meclislerine katılmanın keyifli olabileceği kabul edilir; ancak bu keyfin sınırlandırılması ve mûsikînin ev ortamına taşınmaması gerektiği belirtilir. Altıncı beyitte ise, mûsikînin ibretle dinlenmesi gerektiği, onu sadece oyun ve eğlence aracı olarak görmenin yanlış olduğu vurgulanır. Eğlence yönünün unutulması ve mûsikînin ruhsal derinliğinin fark edilmesi önerilir.

Bu beyitler, mûsikîye olan yaklaşımda dengeli ve bilinçli bir tutum sergilenmesi

gerektiğini anlatır. Nâbî, mûsikînin ruhu arındırıcı ve insanı dinlendirici yönlerini överken, onun aşırıya kaçan, eğlenceye odaklanan ve manevi derinliğini kaybettiren bir araç haline getirilmesini eleştirir. Bu öğütler, hem bireysel hem de toplumsal ahlakın korunması için önemli bir rehber niteliğindedir.

Mûsikî fenni de hikmetdendir

İlm-i ashâb-ı tabîatdendir (b. 247)

“Mûsikî ilmi, hikmet dolu ilimler arasında yer alır ve bu ilim, özel bir yeteneğe sahip olanlara mahsustur.”

Bilürüm râhat-ı ervâh ammâ

Mâye-i kuvvet-i eşbâh ammâ (L.b. 248)

“Mûsikînin ruha huzur verdiğini ve insanın gücünü artırdığını biliyorum.”

Bestehânlık sana şâyeste değil

Silsilen anlara peyveste değil (L.b. 249)

“Şarkı söylemek sana uygun değildir; soyun ve geçmişin buna elverişli değildir.”

Dime mutrible yelessâ yeledi

Olma tanburanın orta teli (L.b. 250)

“Çalgıcılarla birlikte her tanburanın orta teli gibi davranıp yelessâ yeledi' deme.”

Tab'ın eylerse ana meyl-i nevâ

Bil makâmâtını bî-sît ü sadâ (L. b. 252)

“Eğer şarkı ya da türkü söylemeyi arzuluyorsan, makamını öğren ama yine de söylemekten kaçın.”

Sünbülzâde Vehbî'nin bu beyitleri, mûsikî ve onun insan üzerindeki etkileri hakkında önemli tespitler ve öğütler içerir. İlk beyitte, mûsikî ilminin hikmet dolu ilimler arasında yer aldığı ve bu ilmin, özel bir doğaya ve yeteneğe sahip olan kişiler için uygun olduğu vurgulanır. Mûsikînin sıradan bir uğraş değil, derin bir anlayış ve beceri gerektiren bir alan olduğu belirtilir.

İkinci beyitte, mûsikînin ruha huzur verdiği ve insanın fiziksel gücünü artırdığı kabul edilir. Ancak üçüncü beyitte, şarkı söylemenin her insana uygun olmadığı, kişinin soyunun ve geçmişinin bu tür bir uğraşa uygun olması gerektiği ifade edilir. Bu, sosyal

ve kültürel bağlamda mûsikîye duyulan saygının ve sanatın ciddiyetinin bir göstergesidir. Dördüncü beyitte, çalgıcılarla birlikte sıradan bir şekilde şarkılara eşlik etmenin ya da "yelella yeleli" diyerek basit bir eğlenceye dönüşmenin yanlış olduğu öğütlenir. Mûsikînin, derinlikli bir sanat olarak kalması gerektiği vurgulanır. Son beyitte ise, şarkı söylemeyi arzulayan kişinin makam bilgisine sahip olması gerektiği belirtilir; ancak, bu bilgiyi edinmiş olsa bile, mûsikîyi her koşulda söylemekten kaçınması gerektiği öğütlenir.

Bu beyitler, mûsikînin hem insan üzerindeki olumlu etkilerini hem de onu saygıyla ele almanın önemini ortaya koyar. Vehbî, mûsikînin bir eğlence aracı değil, hikmetle donatılmış bir sanat ve bilim dalı olduğunu hatırlatarak, bu alana olan yaklaşımda saygı ve bilinçli bir tutum sergilenmesi gerektiğini öğütler.

5.4.3. Şiir

İy safâ-yâb-ı kelâm-ı mevzûn

Âşinâ-yı suhan-ı gûn-â-gûn (H.b. 975)

“Ey ölçülü ve ahenkli sözlerden keyif alan, ey çeşit çeşit söyleyişlere aşına olan oğul!”

Tab’un eylerse eğer şi’re heves

Sana ma’nâsını fehm itmek bes (H.b. 976)

“Şiire karşı bir ilgi ve heves taşıyorsan, okunan bir şiirin manasını anlaman senin için yeterlidir; fazlasını arama.”

Suhanân-ı şu‘arâ-yı eslâf

İder âyîne-i kalbi şeffâf (H.b. 977)

“Önceki şairlerin sözleri, insanın kalbini ayna gibi saf ve şeffaf hale getirir.”

Türki’de Nef’î ile Bâkî’ye bak

Gayri dîvânları da it mülhak (H.b. 978)

“Türkçe şiir yazan şairler arasında Nef’î ve Bâkî’ye değer ver. Başka divanları da bunlara ekle.”

Nâbî’nin bu beyitleri, edebiyat sevgisi, şiir anlayışı ve geçmişin büyük şairlerine duyulan saygı üzerine öğütler içerir. İlk beyitte, ahenkli ve ölçülü sözlerden keyif alan, farklı tarz ve üsluplara aşına olan bir okuyucuya seslenir. Bu, edebiyatı anlamaya açık bir zihin yapısının gerekliliğine işaret eder. İkinci beyitte, şiire karşı bir ilgi ve heves

taşıyanlara, okunan bir şiirin anlamını kavramanın yeterli olduğu, fazla detaya girmeden şiirin ruhuna ve özüne odaklanılması gerektiği öğütlenir. Üçüncü beyitte, geçmişte yaşamış büyük şairlerin sözlerinin insanın kalbini bir ayna gibi saf ve şeffaf hale getirdiği ifade edilir. Bu, eski şairlerin eserlerinin insan üzerinde derin bir etkisi olduğunu, ruhu arındırıcı ve geliştiren bir yön taşıdığını vurgular. Dördüncü beyitte ise, Türk edebiyatının iki büyük ismi olan Nefî ve Bâkî'ye değer verilmesi gerektiği belirtilir. Ayrıca, bu büyük isimlerin yanında diğer divanların da incelenmesi ve değerlendirilmesi gerektiği önerilir.

Bu beyitler, edebî eserlerin sadece bir sanat dalı olmadığını, aynı zamanda insan ruhuna ve düşünce dünyasına ışık tutan bir araç olduğunu anlatır. Nâbî, okuyucusuna geçmişin büyük şairlerinin eserlerini anlamayı, onlardan ilham almayı ve bu eserleri birer rehber olarak görmeyi tavsiye eder. Şiir ve edebiyat sevgisini özendiren bu öğütler, edebiyatın bireysel ve toplumsal değerine vurgu yapar.

Şi'r ü inşâ hünerin a'lâsı

Ya'ni her ma'rifetin ra'nâsı (L.b. 296)

“Şiir ve inşa, insanoğlunun becerilerinin ve yaratıcı maharetlerinin en üst seviyesidir.”

Şu'ara tali'idür sehmü'l-gayb

Şi're ta'n eylemedür gayet ayb (L.b.297)

“Şairlerin kaderi, tıpkı bilinmezlikten gelen oklar gibi sürprizlerle doludur; şiiri kötülemek ise oldukça çirkin bir davranıştır.”

Ne safâ rind-i sühandân olmak

Zîver-i meclis-i irfân olmak (L.b.298)

“Rindane bir karakter taşıyan bir şairin irfan meclislerini süslemesi, büyük bir mutluluk ve onurdur.”

Şa'ir-i mâhire sultân dirler

Şân virüp sâhib-i dîvân dirler (L.b. 299)

“Usta şairlere “sultan” unvanı verilerek onların itibarı artırılır ve bu sayede divan sahibi olarak anılırlar.”

Şi'rini eyleye ilme tatbîk

Bile mefhûm-ı ma'ânî-i dakîk (L.b. 301)

“Şair, şiirlerini ilimle uyumlu hale getirmeli ve şiir sanatına dair tüm inceliklere vakıf olmalıdır.”

Ya'ni safvet virüp âyînesine

Bikr-i ma'nâyı çeker sînesine (L.b. 302)

“Şair, gönlünü bir ayna gibi cilalayıp anlamın inceliklerini kalbine yansıtmalıdır.”

Söyleye tûtî gibi güftârı

Ola hem-kadr-i Şeker eş'ârı (L.b. 303)

“Sözü, papağan gibi etkileyici bir ahenkle söylemeli ve şiirleri şeker gibi tatlı ve değerli olmalıdır.”

Sünbülzâde Vehbî'nin beyitleri, şiirin hem estetik hem de ahlaki ve entelektüel bir değer taşıdığını vurgulamaktadır. Şairin sanat ve bilgiye yönelik sorumluluklarını dile getiren bu beyitler, şiirin insan maharetlerinin zirvesi olduğunu ve anlam bakımından derin bir değer taşıdığını ifade eder. Şiir ve inşa, insanın yaratıcı gücünün en yüce ifadeleridir. Şairlerin kaderi, bilinmezlikten gelen ve rastgelelik içeren bir talihe benzetilirken, şiiri küçümsemenin ve ayıplamanın büyük bir hata olduğu belirtilir. Şairin rindane bir ruha sahip olup irfan meclislerini süslemesi, onun bilge bir kişilikle estetik bir değer taşıdığını gösterir. Şair, ustalığını gösterebildiğinde, sultan unvanıyla onurlandırılır ve divan sahibi olarak anılır, bu da sanatın toplumsal değerini yüceltir.

Vehbî, şairin eserlerini ilimle bütünleştirmesi ve anlam derinliğini keşfetmesi gerektiğini savunur. Şairin gönlünü bir ayna gibi saflaştırarak anlamın inceliklerini yüreğine çekmesi, ona derin bir manevi değer katar. Ayrıca, şairin sözlerini papağan gibi ahenkle dile getirmesi ve şiirlerini şekerle kıyaslanacak derecede tatlı bir şekilde söylemesi vurgulanmaktadır. Bu beyitler, şairin yalnızca estetik bir yaratıcı olmadığını, aynı zamanda toplumun değerlerini ve bilgeliği taşıyan bir rehber olduğunu da anlatır. Şiirin sadece bir sanat dalı değil, ahlaki ve entelektüel bir sorumluluk olarak da ele alınması gerektiği vurgulanır.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tarih boyunca insanların zihnini, meşgul eden konuların başında insanın kim olduğu ve varlık sebebi gelmektedir. Neden bu dünyadayız, neler yapıyoruz ve ne yapmalıyız gibi sorular yine biz insanlar tarafından anlaşılmaya çalışılmış ve cevaplanmaya gayret edilmiştir. İnsanı insan yapan hasletler hakkında fikirler beyan edilmiştir. Dinler, ideolojiler, düşünürler ideal olan insanı anlatmaya ve bulmaya çalışmışlardır.

17. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda zorluklarla karşı karşıya kaldığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Bu yüzyıl Osmanlı'nın zirvedeki konumundan yavaş yavaş kopuşunun başladığı bir dönemdir. Devletin bu alandaki zayıflamasına karşın kültür, sanat ve edebiyat sahalarında üretken bir dönem yaşandığı gözlemlenmektedir.

Nâbî'nin *Hayriyye* ve Sümbülzâde Vehbî'nin *Lutfiyye* adlı eserleri, ideal insan kavramı çerçevesinde mukayese edilmiştir. Bu eserler Osmanlı toplumunun 17. ve 18. yüzyıllarındaki ahlaki, sosyal, dinî ve ilmî anlayışları yansıtmaları açısından önemli eserlerdir. İki eser de bir babanın oğluna nasihatleri şeklinde yazılmış olup ideal insanın hangi özelliklere sahip olması gerektiği konusunda tavsiyeler sunar. Bu eserler, her ne kadar aynı nazım türünde, aynı vezinle ve benzer bir amaca yönelik yazılmış olsalar da yazıldıkları dönemin toplumsal ve kültürel yapısına göre farklı özellikler taşımaktadır. Bu eserler, yalnızca birer edebî metin olarak değil, aynı zamanda toplumların insanlardan beklediği ideal niteliklerin rehberi olarak değerlendirilmiştir.

Nâbî'nin *Hayriyye*'si, Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama döneminde kaleme alınmış, ahlaki değerlerin korunması ve bireyin manevi anlamda olgunlaşması gerekliliğini vurgulayan bir eser olarak öne çıkar. Nâbî'nin *Hayriyye*'si, ahlaki erdemlerin bireysel ve toplumsal yaşam üzerindeki etkisini vurgularken, İslam ahlakının birey için temel bir rehber olduğunu ortaya koyar. *Hayriyye*, İslam ahlakına sıkı sıkıya bağlı kalmayı ve insanın ahiret inancıyla şekillenen bir hayat sürdürmesini temel alır. Bu eserde, ahiret odaklı bir dünya görüşü ile bireyin manevi olgunlaşması esas alınmıştır. Nâbî oğlu Ebülhayr Mehmed Çelebi'ye yönelttiği öğütlerle insanın sadece kendi mutluluğu için değil, aynı zamanda toplumsal huzur ve düzen için de nasıl bir hayat sürmesi gerektiğini açıklar. Bu anlamda, Nâbî *Hayriyye*sinde ideal insanı ahlaki değerlerle donanmış, dünyadan çok ahirete yönelmiş, nefisini kontrol edebilen sadece kendisini düşünmeyen, başka insanların iyiliğini ve onların huzurunu da düşünen,

kendisinden onlara bir rahatsızlık gelmeyen kişi olarak tanımlar. Nâbî, öğütlerinde hikmetli bir dil kullanarak okuyucuyu düşündürürken, eserin didaktik yönü ağır basmaktadır.

Sünbülzâde Vehbî'nin *Lutfiyye* adlı eseri, Nâbî'nin eserinden etkilenmiş olmakla birlikte, Osmanlı'nın gerileme döneminin de etkisiyle sosyal yaşama ve meslek edinmeye daha fazla önem verir. *Lutfiyye*, Nâbî'nin eserine nazire olarak yazılmış olmasına rağmen, toplumsal yaşamda bireyin pratik rollerine daha fazla dikkat çeker. Meslek seçiminden insan ilişkilerine, toplumda bireyin nasıl daha faydalı olabileceğine dair daha geniş kapsamlı öneriler sunar. Vehbî'nin ideal insan tanımı, topluma karşı sorumluluklarını yerine getiren, meslek sahibi, sosyal ilişkilerde dengeli ve üretken bireyi ön plana çıkarır. Bu yönüyle, *Lutfiyye*, *Hayriyye*'den daha pragmatik bir yaklaşım sergiler.

Vehbî'nin dili daha yalın ve doğrudan olup, eserin hedef kitesine ulaşabilirliğini artırmaktadır. Bu yönüyle *Lutfiyye*, dönemin toplumsal beklentilerini yansıtmakta ve bireyin yalnızca manevi değil, sosyal ve mesleki boyutlarını da ele almaktadır.

Her iki eserde de ideal insanın temel nitelikleri arasında ahlak, dinî değerlere bağlılık, dürüstlük, sabır, cömertlik ve çalışkanlık gibi erdemler yer almaktadır. Ancak *Hayriyye*, daha çok bireyin manevi ve ahlaki olgunluğuna odaklanırken, *Lutfiyye* bu özelliklerin sosyal yaşam ve mesleki başarılarıdaki yansımalarına vurgu yapmaktadır. Bu durum, eserlerin yazıldıkları dönemin ihtiyaçları doğrultusunda şekillendiğini açıkça göstermektedir.

Hayriyye ve *Lutfiyye*, Osmanlı toplumunda ideal insanın nasıl tanımlandığını ve bu tanımın zaman içerisinde nasıl farklılaştığını anlamak için önemli birer kaynaktır. Her iki eser de bireyin kendisi, toplumu ve dini arasındaki ilişkiyi yeniden değerlendirmesini sağlamakta, geçmişin ahlaki ve sosyal kodlarını günümüze taşımaktadır. Bu yönüyle, her iki eser, yalnızca klasik Türk edebiyatı açısından değil, aynı zamanda ahlaki anlayışın ve sosyal yapının tarihsel dönüşümünü anlamak açısından da değerlidir.

KAYNAKÇA

- Aka, B. (2011). *Nâbî'nin orta insan tipi'nin Hersekli Ârif Hikmet'teki değişimi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- Akkağıt, Ş. F. (2022). Aristoteles'te insan kavramı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42, 124-151.
- Aldanır, N. (2022). *Sünbülzâde Vehbî'nin Lutfiyye eserinin çocuğa görelilik ilkesi açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Trabzon Üniversitesi, Trabzon.
- Anıl, Y.Ş. (2016). *Sokrates*, İstanbul: Kastaş Yayınevi
- Arslan, A. (2017). *İlkçağ felsefe tarihi 3: Aristoteles*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, F. (2020). "İdeal insan kimdir? Fârâbî merkezli bir okuma. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 20 (2), 991-1013.
- Aydeniz, N. (2012). *Yusuf Nâbî ve Hayriyye adlı eserinin din eğitimi açısından değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Bahadır, S. C., Akdağ, A., Kaçar, M., Kesik, B., Selçuk, B., Tanyıldız, A., ve Yazar, S. (2016). *Osmanlı edebî metinlerini anlama kılavuzu*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Bektaş, E., Alp, G. (2018). Sünbülzâde Vehbî'nin Lutfiyye'sine göre model insan. Uluslararası İslam ve Model İnsan Sempozyumu Model İnsan Bildiri Kitabı Cilt II, 26-27 Nisan 2018, Kahramanmaraş, s. 1-14.
- Bektaş, H. (2020). Hatâyî'nin nasihatnâmesi. *Alevilik – Bektaşilik Dergisi*, 22, 219-238.
- Beyzadeoğlu, S. A. (1994). *Vehbî Lutfiyye*. İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Çağrı, M. (2006). Nasihat. *İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 32, ss. 408 – 409). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Çalka, M.S. (2007). *Mustafa Efendi ve Gülşen-i pend mesnevisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Çalka, M.S. (2008). Safî Mustafa Efendi'nin "Gülşen-i Pend" mesnevisinde din görevlilerine nasihatleri. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3 (1), 242-250.
- Çandır, M. (2013). Türk şiirinde nazire geleneği ve kul himmet'in şiirlerinde nazirecilik. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 478-492.

- Dilçin, C. (2000). *Örneklerle Türk şiir bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Dilek, M.S. (2016). *Nasihatnâmelerde mûsikî*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa.
- Doğan, A. (2013). Yunus Emre divanında ideal insan. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 829-839.
- Durak, N. (2010). İslam düşüncesinde etik bir ideal olarak insan-ı kâmil anlayışı. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7 (2), 105-124.
- Durmuş, İ. (2006). Nazire. İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 32, ss. 455 – 456). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Ergül, N. (2015). İnsan-ı kâmil – güzel ahlak ilişkisi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 259 – 270.
- İlboğa, M. (2007) *Platon'un ideaları ile Whitehead'in ezeli objelerinin ontolojik bağlamda karşılaştırılması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Kalkan, A.F. (2012). *Lutfiyye ve Hayriyye çerçevesinde divan edebiyatında çocuk eğitimi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Kara, M. (2015). *Sünbülzâde Vehbî divânı'nda maddî kültür unsurları ve toplumsal hayat*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul.
- Kara, N. (2016). *Fârâbî'de ideal insan*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Karahan, A. (1987). *Nâbi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Keleş, R. (2010). Türk edebiyatında nasihat. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 44, 183-186.
- Kızılar, H. (2005). Mevlânâ'ya göre insan ve değeri. *İlim ve Akademik Araştırma Dergisi (Mevlânâ Özel Sayısı)*, 14, 473-481.
- Kutluer, İ. (2000). İnsan. İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 22, ss. 320 – 323). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Kuzubaş, M. (2020). *Klasik Türk şiirinde ideal insan*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Martı, H. (2019). *İslam nedir?*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı
- Mengi, M. (2010). *Eski Türk edebiyatı tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Olguner, F. (1994). Eflâtun. İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 10, ss. 469 – 476). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Öngören, R. (2000). Tasavvuf. İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 40, ss. 119 – 126). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

- Özkan, F. (2019). Sokrates ve Platon felsefesinde insan sorunu, *Iğdır Üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 18, 1-20.
- Özmen, A. (2020). *Zeyl-i siyer-i Veysî*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
- Öztürkcan, S.D., (2021). *Karakter ve değerler eğitimi açısından Hayriyye-i Nâbî üzerine bir inceleme*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Pala, İ. (2006). Nasihat. *İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 32, ss. 409 – 410). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Pala, İ. (1989). *Şâir Nâbi Hayriyye*. İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Saraç, M. A. Y. (2006). *Klasik edebiyat bilgisi belagat*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Saraç, M. A. Y. (2007). *Klasik edebiyat bilgisi biçim-ölçü-kafiye*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Sert, H. E. (2002). Kur'an açısından ideal insan portresi. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1-14
- Sinanoğlu, M. (2001). İslam. *İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 23, ss. 1 – 2). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Şamlıoğlu, E. (2022). Nâbî'nin Hayriyye mesnevîsinde ideal insanın özellikleri. *İSLARA İslam Tarihi ve Sanatları Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 1 Haziran 2022, s.16-35.
- Türer, O. (2001). Tasavvufî düşüncede insan. *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 5, 8-15.
- URL – 1 <https://www.lugatim.com/s/İdeal>
- URL – 2 <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/sayfa.php?CILT=3veSAYFA=646veSRC=diğer%20müslüman>
- URL – 3 <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/sayfa.php?CILT=4veSAYFA=341veSRC=komşu>
- Uysal, R. S. (2010). *Belagat ve edebi sanatlar lügati*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Versenyi, L. (2007). *Sokratik hümanizm*, İstanbul: Sentez Yayınları
- Vural, A. (2017). Tasavvufî düşüncede insan-ı kâmil. *Akademiar dergisi*, 3, 243-247.
- Yakıt, İ. (1986) “*Türk-İslam düşünürü Mevlana'ya göre ideal insan tasavvuru*”. 1. *Millî ve Manevî Mevlana Kongresi*, 167-183. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınevi.

- Yavuz, K. (2013). Türk şiirinde nazire. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 10,359-424.
- Yenikale, A. (2011). *Sünbülzâde Vehbî Divânı*. Kahramanmaraş: Ukde Yayınevi.
- Yılmaz, Ö. (2007). Tasavvuf kültüründe insan – dünya ilişkisi. *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 8 (18), 191 – 203.
- Yiğit, A.S. (2018). *Nâbî divanı sözlüğü [Bağlamli dizin ve işlevsel sözlük]*. Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Yöntem, A. C. (1945). Tarihi Aydınlatacak Edebî Eserlerden Hayriyye ve Lütfiye, *İstanbul Kültür Dergisi*, 3-6.

ÖZGEÇMİŞ

Çağrı Özdener Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Uluslararası Balkan Üniversitesi İngilizce Uluslararası Ekonomik İlişkiler Bölümünden 2015 yılında mezun oldu. Aynı Üniversitenin İngilizce İşletme Yönetimi (MBA) Bölümünde yüksek lisansını 2018 yılında tamamladı. Eski Türk Edebiyatına olan ilgisinden dolayı 2017 yılında Açık Öğretim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne başladı ve 2021 yılında mezun oldu. 2022 yılında Gümüşhane Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde yüksek lisans eğitimine başladı.

